

В. І. ЛЕНІН ПРО ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

В. І. Астахова

Інтелігенція — соціальна верства, що складається з людей, професійно зайнятих розумовою працею. «Я, — писав В. І. Ленін, — перекладаю словом інтелігент, інтелігенція німецькі вислови *Literat, Literatentum*, які охоплюють не тільки літераторів, а всіх освічених людей, представників вільних професій взагалі, представників розумової праці (*brain worker*, як кажуть англійці) у відмінну від представників фізичної праці»¹.

Інтелігенція є реальною і значною суспільною силою. Її участь у класовій боротьбі — історичний факт. Але такою силою інтелігенція виступає тільки тоді, коли вона спирається на якийсь суспільний клас, коли відображає й виражає певні класові інтереси, має певне класове зорієнтування.

Залежно від класової орієнтації ми можемо говорити про інтелігенцію дворянську, буржуазну, буржуазно-демократичну, соціалістичну.

У трудах В. І. Леніна всебічно висвітлені питання сутності й соціальної природи інтелігенції, її місця і ролі в капіталістичному й соціалістичному суспільстві, шляхи формування соціалістичної інтелігенції та її перспективи на переході суспільства до комунізму.

З питань загальних закономірностей формування соціалістичної інтелігенції та її специфічних особливостей як соціального прошарку в радянській літературі у різний час було написано велику кількість робіт, захищено чимало дисертацій кандидатських і докторських, методологічною основою яких є, звичайно, найважливіші теоретичні положення, розроблені В. І. Леніним.

Проте й на сьогодні маємо надзвичайно мало робіт, які безпосередньо досліджують теоретичну спадщину В. І. Леніна з проблем інтелігенції взагалі і шляхів формування соціалістичної інтелігенції зокрема. Ці питання в сучасних умовах, коли завершується процес формування соціалістичної інтелігенції у багатьох країнах соціалізму, коли чітко визначення основних джерел поповнювання інтелігенції і перспектив її розвитку на переході від соціалізму до комунізму, набувають особливого значення й актуальності. Цілком очевидно, що ленінські ідеї не обмежуються епохою пролетарської революції і переходу від соціалізму до комунізму. Вивчаючи теоретичну спадщину В. І. Леніна, ми бачимо, що він не лишив поза увагою жодного якоюсь мірою суттєвого питання перспектив дальшого будівництва комунізму. Саме цим пояснюється крайня необхідність всебічного вивчення ленінських ідей для подальшої розробки проблем наукового комунізму і безпосередньої практики комуністичного будівництва.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 285.

Звичайно, ленінське вчення не слід сприймати за догму, як зведення раз і назавжди даних, застиглих положень. Будучи вищим досягненням світової суспільної думки, воно має критичний, революційний, глибоко творчий характер. «Невпинне збагачення революційної теорії, — зазначається в Тезах ЦК КПРС до 150-річчя з дня народження Карла Маркса, — відмова від застарілих положень і висування нових, які відповідають дійсності, що змінюється, є найважливіша риса марксизму»¹. І це ще раз стверджує висновок про необхідність всебічного вивчення і дальшого розвитку марксизму-ленізму як єдино правильного методу досліджування і перетворювання суспільного життя.

Про завдання сформування соціалістичної інтелігенції і, зокрема, про зародження пролетарської інтелігенції в рамках капіталізму, про ставлення комуністів до різних груп інтелігенції В. І. Ленін писав задовго до здійснення соціалістичної революції.

У статті «Внутрішній огляд», опублікованій у грудні 1901 р. в № 2—3 теоретичного журналу «Заря», В. І. Ленін присвятив цим питанням спеціальний розділ. Відзначивши невпинне зростання чисельності і впливу інтелігенції в умовах розвитку капіталізму в Росії, він підкреслив, що особливо швидко розвивається так званий «третій елемент» — лікарі, техніки, статистики, агрономи, педагоги тощо, якому «у становій монархії немає місця»². На конкретних фактах Ленін показує неминучість конфлікту цієї групи інтелігенції з існуючим ладом і звертає увагу соціал-демократів на необхідність скористатися з цього конфлікту, щоб притягти інтелігенцію на сторону революційного пролетаріату. «Громадське заворушення росте в Росії в усьому народі, в усіх його класах, і наш обов'язок, обов'язок революційних соціал-демократів, спрямувати всі зусилля на те, щоб зуміти скористатися ним, щоб роз'яснити передовій робітничій інтелігенції, якого союзника має вона і в селянстві, і в студентстві, і в інтелігенції взагалі...»³.

Роботі революційної соціал-демократії серед інтелігенції В. І. Ленін постійно приділяв найсерйознішу увагу, підкреслюючи, що соціал-демократичної свідомості робітничий клас виробити не може, що вона може бути принесеною лише іззовні. «Історія всіх країн свідчить, що виключно своїми власними силами робітничий клас спроможний виробити лише свідомість тред-юніоністську, тобто переконання в необхідності об'єднуватися в спілки, вести боротьбу з хазяями, добиватися від уряду виконання тих чи інших необхідних для робітників законів і т. п. А вчення соціалізму виросло з тих філософських, історичних, економічних теорій, які розроблялись освіченими представниками імущих класів, інтелігенцією»⁴. Важливу роль у розробленні революційної теорії пролетаріату покликані відіграти ті елементи буржуазної інтелігенції, що, розірвавши з буржуазією, рішуче стають на класові позиції пролетаріату.

Із розвитком капіталізму буржуазія намагається перетворити усі шари інтелігенції на своїх прикажчиків, що виконували б допоміжні функції у галузі економіки, політики й ідеології. Серед інтелігенції у зв'язку з цим помітно зростає свідомість, симпатії і, врешті, солідарність з робітничим класом. Передова, найбільш свідома частина інтелігенції, усе глибше усвідомлюючи банкрутство буржуазії, теоретичну вищість соціалізму й історичну роль боротьби робітничого класу, неминуче опиняється на боці революційного пролетаріату. Ця закономір-

¹ Ж. «Комуніст України», 1968, № 5.

² В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 250.

³ Там же, стор. 255.

⁴ Там же, стор. 336.

ність була відзначена ще Марксом у «Маніфесті комуністичної партії»: «...В ті періоди, коли класова боротьба наближається до розв'язки, процес розкладу всередині пануючого класу, всередині всього старого суспільства набирає такого бурхливого, такого різкого характеру, що невелика частина пануючого класу відрікається від нього і приєднується до революційного класу»¹.

Аналізуючи роль цієї частини інтелігенції у розвитку революційної самосвідомості робітничого класу, В. І. Ленін підкреслював, що поширення соціал-демократичного вчення в Росії не було результатом стихійного робітничого руху, «виникло як природний і неминучий результат розвитку думки у революційно-соціалістичної інтелігенції»². Додаючи революційному рухові соціалістичної свідомості, революційна інтелігенція сама вчиться у робітників класової принциповості, стійкості, мужності й сприяє творенню інтелігенції з рядів робітничого класу. Розвиваючи ідеї Маркса, Ленін показує, що у міру неминучого поглиблювання конфлікту інтелігенції з буржуазією чисельність революційно-соціалістичної інтелігенції неухильно зростає.

Це ленінове положення блискуче підтверджується на сучасному етапі розвитку світового революційного процесу. Відомий французький філософ-комуніст Роже Гароді у своїй роботі про інтелігенцію, опублікованій у книзі «Марксистський гуманізм», пише: «Цей рух зробився уже могутнім і минулися ті часи, коли представники інтелігенції приєднувалися до комуністичної партії поодинокі, як виняток. Сьогодні багато з професорів і артистів, адвокатів і лікарів, учених і письменників є членами ФКП. Від дня їх число росте»³. Як зазначалося в резолюції, ухваленій Пленумом ЦК ФКП у березні 1966 р., «комуністична партія з довір'ям приймає до своїх лав трудову інтелігенцію, у якій би галузі та не працювала. Інтелігенція з правом посідає своє місце в партії, яка потребує її знань і здібностей»⁴.

Цілком очевидно, що в сучасних умовах важливим стратегічним завданням комуністичних партій країн розвинутого капіталу є вже не прихилення окремих, найбільш свідомих представників буржуазної інтелігенції «під прапор соціал-демократії»⁵, а залучання найширших інтелігентських шарів в єдиний антимонopolістичний фронт, діяльність якого об'єктивно перетворює інтелігенцію на союзника робітничого класу. «Союзниками робітничого класу, — говориться у Програмі КПРС, — стають широкі верстви службовців, а також значна частина інтелігенції, яких капіталізм зводить до становища пролетарів і які усвідомлюють необхідність змін у суспільному житті»⁶.

Роботу по залученню буржуазної інтелігенції на сторону робітничого класу В. І. Ленін тісно пов'язував із діяльністю революційної соціал-демократії серед студентства. В 1903 році у газеті «Студент» була опублікована його стаття «Завдання революційної молоді». Згодом вона була видана окремою брошурою під заголовком «До студентства. Завдання революційної молоді (соціал-демократія й інтелігенція)». В. І. Ленін називав студентство «найчуткішою частиною інтелігенції»⁷, настійно рекомендував більшовикам проникати в якомога більше

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 418—419.

² В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 337.

³ Роже Гароді. Марксистський гуманізм, М., 1959, стор. 236.

⁴ В. Роше. Идеологическая работа Французской компартии. Ж. «Коммунист», 1967, № 2.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 265.

⁶ Програма КПРС, стор. 93.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 27.

«число студентських» і самоосвітніх гуртків, розгортати роботу серед безпартійних студентів¹.

Цьому ж питанню була присвячена резолюція II з'їзду РСДРП «Про ставлення до шкільної молоді», текст якої був написаний В. І. Леніним. Резолюція пропонувала усім організаціям партії подавати допомогу студентській молоді в її прагненні організуватися. З'їзд рекомендував усім групам і гурткам шкільної молоді «...поставити на перший план у своїй діяльності вироблення серед своїх членів цільного і послідовного соціалістичного світогляду»², налагоджувати зв'язки із соціал-демократичними організаціями й керуватися їхніми вказівками.

На початку ХХ ст. кількість революціонерів-професіоналів із робітництва, на думку В. І. Леніна, була вкрай недостатньою, тому завданням підготовки кадрів пролетарської інтелігенції він приділяв особливу увагу. «Найперший, найбільш настійний наш обов'язок — сприяння виробленню робітників-революціонерів, які стоять на такому ж рівні у відношенні партійної діяльності, як і інтелігенти-революціонери (ми підкреслюємо слова: у відношенні партійної діяльності, бо в інших відношеннях досягнення такого ж рівня робітниками, хоча й необхідне, але далеко не таке легке і не таке настійне). Тому головна увага повинна бути звернена на те, щоб піднімати робітників до революціонерів»³.

Набуваючи досвіду у своїй революційній професії, робітник — революціонер розширяє свій кругозір і свої знання, поступово піднімаючись до рівня революційної інтелігенції. Робітництво дає пропагандистів, що стоять багато вище деяких керівників із інтелігентів. Ленін неодноразово називав імена багатьох із них серед імен видатних російських революціонерів. «Серед діячів тієї епохи, — пише В. І. Ленін, — найвидатніше місце займають робітники Петро Алексєєв, Степан Халтурін та ін...»⁴. Без такої когорти професіональних пропагандистів, організаторів, агітаторів, здатних «з'єднати в собі знання робітничого середовища і свіжість соціалістичних переконань з тією професіональною виучкою, без якої пролетаріат не може вести стійку боротьбу з чудово навченими рядами його ворогів»⁵, практично неможливо здійснити завдання, що стоять перед революційною марксистською партією. Саме тому Ленін вимагає активного залучення робітників «на цей спільний їм з «інтелігентами» шлях професіонально-революційної виучки»⁶.

Отже, аналіз ленінських теоретичних положень і практичної діяльності комуністичних партій доводить, що кадри пролетарської, соціалістичної інтелігенції починають складатися ще в рамках капіталізму шляхом переходу частини буржуазної і особливо дрібнобуржуазної інтелігенції та студентства на сторону робітничого класу, а також через підготовку професіональних революціонерів із числа самих же робітників. Уже в 1902 році Ленін різко виступає проти спроб протиставляти цю групу інтелігенції пролетаріатові й пише: «Як і всякий інший клас сучасного суспільства, пролетаріат не тільки виробляє свою власну інтелігенцію, але й бере собі також прихильників з числа всіх і всяких освічених людей»⁷. Ці кадри грають винятково важливу роль як у під-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 37.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, Держполітвидав, К., 1954, стор. 52.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 424.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 220.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 425—426.

⁶ Там же, стор. 426.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 167—168.

готовці і здійсненні соціалістичної революції, так і в організації нового державного управління. Проте цих кадрів украї недостатньо навіть на перший час його існування.

Повністю сформувати свою інтелігенцію за капіталізму пролетаріат неспроможний. Цьому перешкоджають серйозні об'єктивні фактори, розкриті й проаналізовані в лєнінських роботах.

Перш за все існує спільна для всіх проміжних, середніх верств причина: невизначений і нестійкий характер їхнього класового становища зумовлює з їхнього боку неминуче вагання між двома основними полюсами суспільства — між буржуазією і пролетаріатом. З одного боку, хитке положення інтелігента серед різних класів приводить його до висновку, що він не має класових інтересів і у своїх діях керується лише власними знаннями. Звідси й ілюзія, ніби ідеї, що його надихують, незалежні від класових відносин, а сам він здатен виражати інтереси надкласові, незалежні від економічних антагонізмів, — ілюзія абсолютної свободи, яку Лєнін визначив як цілковите лицемірство¹. Розвінчання цих ілюзорних уявлень, завданню боротьби з ними Лєнін присвячує ряд спеціальних робіт, у тому числі статтю «Партійна організація і партійна література» (листопад 1905 р.)².

Із другого боку, буржуазна інтелігенція постійно вагається в силу свого індивідуалізму, із страху перед пролетарською дисципліною й організованістю. «...Інтелігенція, як окрема верства сучасних капіталістичних суспільств, — пише В. І. Лєнін, — характеризується, загалом і в цілому, саме індивідуалізмом і нездатністю до дисципліни й організації ..., в цьому, між іншим, полягає не вигідна відмінність цієї суспільної верстви від пролетаріату; в цьому полягає одно з пояснень інтелігентської дряблості і нестійкості, яка так часто дає себе відчувати пролетаріатові; і ця властивість інтелігенції стоїть у нерозривному зв'язку із звичайними умовами її життя, умовами її заробітку, що наближаються в дуже й дуже багато чому до умов *дрібнобуржуазного існування* (робота поодиночці або в дуже дрібних колективах і т. д.)»³. Згодом Лєнін неодноразово підтверджував свій висновок про крайній індивідуалізм інтелігенції, що перешкоджає переходові її на сторону пролетаріату, приєднанню до комуністичної партії і довго стримує її на позиціях «лівого інтелігента», який усвідомив, що інтелектуальне життя стало неможливим у буржуазному світі, але довго ще перебуває на певній відстані по відношенню до робітничого класу і його партії.

Про причини цього явища і конкретні методи його викорінювання в умовах соціалістичного будівництва В. І. Лєнін писав багато і в позжовтневий період, наприклад, у статтях «Як організувати змагання» (грудень 1917 р.)⁴, «Про єдиний господарський план» (лютий 1921 р.)⁵ та інш.

Проте, як не слід недооцінювати ролі інтелігенції, цієї «революційної бацили», вважаючи, що вона не повинна пропонувати пролетаріатові соціалістичної програми раніше, як він сам до неї додумається і цим, як справедливо вказував Г. В. Плєханов, «припускати великої практичної помилки, зумовленої грубою теоретичною похибкою: незрозумінням тієї ролі, яку відіграли, відіграють і не можуть не відігравати пере-

¹ В. І. Лєнін. Твори, т. 10, стор. 30.

² Там же, стор. 26—31.

³ В. І. Лєнін. Твори, т. 7, стор. 238.

⁴ В. І. Лєнін. Твори, т. 26, стор. 363—371.

⁵ В. І. Лєнін. Твори, т. 32, стор. 110—118.

дові особи в історії розвитку революційного класу»¹, так і не можна перебільшувати ролі інтелігенції, протиставляти її можливості можливостям робітничого класу. Ленін гостро критикував позиції лідерів II Інтернаціоналу, зокрема Бернштейна, який доводив, що пролетаріат має спершу підготувати достатню кількість кадрів спеціалістів за капіталізму і тільки після цього брати владу до своїх рук.

У статті «Про нашу революцію», що написана з приводу записок меншовика М. Суханова, який обстоював вищевказану точку зору, Володимир Ілліч писав: «Якщо для створення соціалізму потрібен певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати, який саме цей певний «рівень культури», бо він різний у кожній із західноєвропейських держав), то чому нам не можна почати спочатку із завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня, а потім уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи»². Тим паче, що незалежно від «рівня культури» пролетаріат будь-якої країни по здійсненню соціалістичної революції так чи інакше стикається з проблемою створення широких кадрів соціалістичної інтелігенції.

Щоб привести в дію промисловість, транспорт і інші галузі народного господарства, організувати виробництво і споживання за єдиним, науково обґрунтованим державним планом, потрібні численні кадри спеціалістів з усіх галузей народного господарства, науки, техніки, культури. Без керівництва цих спеціалістів перехід до соціалізму неможливий, бо соціалізм вимагає свідомого і масового руху вперед до вищої продуктивності праці у порівнянні з попереднім ладом. Такі кадри спеціалістів в умовах капіталізму робітничий клас, як клас експлуатований, створити не може. Сам же упоратися з розв'язанням поставлених перед ним завдань він не в змозі, «...Вміння управляти з неба не падає і святим духом не приходить, і від того, що даний клас є передовим класом, він не робиться відразу здатним до управління»³.

Прекрасне знання законів класової боротьби, найглибше проникнення у класову суть старої інтелігенції, усвідомлення необхідності «...зараз же, не дожидajući підтримки від інших країн, негайно і зараз же підняти продуктивні сили»⁴ дали змогу Леніну виробити чітку програму дій, визначити конкретні шляхи формування інтелігенції в умовах соціалістичного будівництва. Остаточне визначення трьох найважливіших джерел формування нової інтелігенції дано Леніним у березні 1920 р. у доповіді ЦК IX з'їздові РКП(б): «Ми повинні управляти, — говорилося у доповіді, — з допомогою вихідців з того класу, який ми скинули, — вихідців, які пройняті передсудами свого класу і яких ми повинні переучити. Разом з цим ми повинні вербувати своїх управителів з рядів свого класу. Ми повинні весь апарат державний вжити на те, щоб учбові заклади, позашкільна освіта, практична підготовка — все це йшло, під керівництвом комуністів, для пролетарів, для робітників, для трудящих селян»⁵.

Залучення буржуазних спеціалістів і стосунки з ними пролетарської держави — це, за визначенням Леніна, «дуже важливе питання перехідного періоду від капіталізму до соціалізму»⁶. Нова влада неспро-

¹ Г. В. Плеханов. Рабочий класс и социал-демократическая интеллигенция. Соч., т. XIII, 1926.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 422.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 414.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 152.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 415.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 151.

можна перебудувати державний апарат і виховати достатню кількість робітників і селян, які б добре знали на державному управлінні, без допомоги старих спеціалістів. Це зумовлюється трьома причинами: по-перше, стара інтелігенція необхідна для керівництва й управління промисловістю, економікою країни, бо тут мало одного горіння і революційного ентузіазму, тут потрібні спеціальні знання, яких трудящі маси не мають і не можуть мати навіть у найвисокорозвинутішій капіталістичній країні. По-друге, висування на керівну й організаторську роботу значної кількості робітників і селян пов'язане з необхідністю працювати поряд із спеціалістами, учитися у них, переймати їхній досвід і знання.

Підготовка кадрів спеціалістів через вищу школу теж неминуче вимагає висококваліфікованих кадрів викладачів. «Треба, щоб спеціалісти віддали нам свої знання для проведення в життя наших ідей. Зараз нам треба використати всіх тих буржуазних спеціалістів, які, набувши свої знання в минулому, повинні розплачуватися цими знаннями тепер»¹. Критикуючи тих, хто виступав проти використання кадрів буржуазної інтелігенції, проти політики, яку щодо цього проводила партія, Ленін був різким і категоричним. У виступі на засіданні Петроградської Ради 14 березня 1919 р. він заявив: «Ми їх повинні використовувати в усіх галузях будівництва, де, природно, не маючи за собою досвіду і наукової підготовки старих буржуазних спеціалістів, самі своїми силами не справимося. Ми не утопісти, які думають, що справа будівництва соціалістичної Росії може бути виконана якимись новими людьми, ми користуємося тим матеріалом, який нам лишив старий капіталістичний світ. Старих людей ми ставимо в нові умови, оточуємо їх відповідним контролем, піддаємо їх пильному наглядові пролетаріату і змушуємо виконувати потрібну нам роботу. Тільки так і можна будувати.

Якщо ви не можете спорудити будову з залишеного нам буржуазним світом матеріалу, то ви взагалі її не спорудите, і ви не комуністи, а «пусті фразери»².

Усунути капіталістів — це не найскладніша річ, багато складніше поставити їх на службу соціалістичним перетворенням. «Капіталізм залишив нам величезну спадщину, залишив нам своїх видатних спеціалістів, якими ми повинні неодмінно скористатись і скористатись у широкому, масовому розмірі, пустивши всіх їх у хід»³. І зовсім безглуздо у такому залучанні буржуазних спеціалістів вбачати якесь хитання влади, якийсь відступ від принципів соціалізму чи якийсь недопустимий компроміс із буржуазією. Навпаки, пише Ленін у «Чергових завданнях Радянської влади», саме тепер, коли робітничий клас на чолі зі своєю партією розпочав зводити ту споруду, план якої давно уже накреслений, «...залучення до роботи буржуазної інтелігенції є тепер черговим, назрілим і необхідним завданням дня»⁴.

Використовування старої буржуазної інтелігенції Ленін розглядав як одну з форм класової боротьби в умовах диктатури пролетаріату, боротьби кривавої і безкровної, насильницької і мирної, господарської, педагогічної і адміністративної боротьби, що велась не з інтелігенцією, а за інтелігенцію.

Перетворення в життя політики залучення буржуазної інтелігенції до участі в соціалістичному будівництві неминуче наштовхується на серйозні труднощі, що мають об'єктивний характер. Ленін пояснював

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 376.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 5—6.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 346.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 184.

не тим, що виховані в буржуазному суспільстві з метою підтримки і зміцнення буржуазного ладу інтелігенти іншої суспільної обстановки й уявити собі не можуть. І навіть у тому разі, коли вони не виступають активно проти робітничого класу, коли вони цілком ширі й віддані своїй справі, «навіть у цих випадках вони сповнені тисяч буржуазних передсудів, зв'язані непомітними для них тисячами ниток з буржуазним суспільством, яке вмирає, розкладається і через це чинить шалений опір»¹.

В. І. Ленін, виступаючи на зборах партійних працівників Москви 27 листопада 1918 р., глибоко роз'яснив суть буржуазної інтелігенції в суспільстві, що будувало соціалізм, і ще раз обґрунтував політику партії щодо старих спеціалістів. «Ми знаємо, — сказав Володимир Ілліч, — що будувати соціалізм можна тільки з елементів великокапіталістичної культури, і інтелігенція є такий елемент»². Але навіть беручи участь у соціалістичному будівництві, ця інтелігенція, наголошував Ленін, не є соціалістичною і ніколи вона не стає одразу комуністичною, для певної частини її неминучі рецидиви закоханості в буржуазну демократію, однак об'єктивний хід подій і співвідношень настроює її щодо нової влади нейтрально, по-сусідському³. І це мусить бути використано для того, щоб за її допомогою можна було створити кадри нової, «соціалістичної» інтелігенції.

На жаль, багато авторів, розглядаючи питання формування соціалістичної інтелігенції, підкреслюють трудність для Радянської Росії залучення буржуазних спеціалістів і дещо спрощено, легковажно висвітлюють розв'язування цього завдання у країнах народної демократії, де цей процес не можна вважати повністю завершеним⁴. Справді, низка об'єктивних факторів, серед яких можна назвати приклад СРСР, допомога СРСР у підготовці кадрів вищої кваліфікації, широкий вплив ідей марксизму-ленінізму на інтелігенцію, історичні перемоги соціалізму і перетворення його на вирішальний фактор сучасного світового розвитку не могли не мати суттєвого впливу на умови інтелігенції і тим самим полегшити діяльність марксистсько-ленінських партій у розв'язуванні завдань формування соціалістичної інтелігенції.

І все ж навіть на завершальному етапі будівництва соціалізму не можна не зважати на ленінські вказівки щодо соціальної природи буржуазних спеціалістів, щодо тієї їх частини, що сприйнятлива до рецидивів «закоханості в буржуазну демократію» і з труднощами сприймає умови пролетарської демократії, диктатури робітничого класу. У мірі просування до соціалізму ця частина стає все менш значною, хоча це не заважає їй активно реагувати на підступи антисоціалістичних елементів, що мало місце в Польщі у березні 1968 р. Виступаючи на зустрічі з партійним активом Варшави 19 березня 1968 р., Перший секретар ЦК ПОРП. В. Гомулка дав об'єктивний аналіз подій, що відбулися в країні, і показав, що «сьогодні значна частина польської інтелігенції своїм розумом і почуттям зв'язалася з нашим ладом і всіма своїми силами і талантом активно включилася в його будівництво. Чимала частина цієї інтелігенції перебуває в рядах нашої партії»⁵. І все ж

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 367.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 189.

³ Див. Там же.

⁴ Див., напр., М. Е. Добрускін. Социалистическое перевоспитание непролетарской интеллигенции в европейских странах народной демократии. «Научные доклады высшей школы», Философские науки, 1958, № 4; І. Н. Попов. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (автореферат докторской диссертации). Харьков, 1967, стор. 46—48.

⁵ Газ. «Радянська Україна», 23 березня 1968 р.

позиція нечисленної групи вузівських педагогів, письменників і діячів мистецтва, що, підбурювані із Заходу, виступили проти політики партії з вимогою легалізувати антисоціалістичну й антирадянську діяльність у Польщі, свідчить про недостатньо наполегливу, не досить послідовну роботу серед певних кіл інтелігенції, про те, як сказав у доповіді В. Гомулка, що «наша партія і державні власті, що здійснюють нагляд над вузами, проявляли велику і, як показав досвід, на жаль, надто велику стриманість і обережність щодо втручання в життя наукових кіл з політичних міркувань»¹.

Але усвідомлюючи, що надто велика стриманість і обережність може привести до небажаних наслідків, не можна у той же час забувати лєнінської вказівки про культурно-виховні функції диктатури пролетаріату. «Попередні революції гинули саме тому, — говорив Ленін у промові 15 березня 1920 р., — що робітники не могли вдержатись твердою диктатурою і не розуміли, що самою диктатурою, самим насильством, примусом вдержатися не можна»². І це повною мірою стосується політики партії щодо залучення буржуазної інтелігенції до соціалістичного будівництва. Широко відоме лєнінське висловлення з цього приводу: «Примусити працювати з-під палки цілу верству не можна... Можна примусити їх не брати активної участі в контрреволюції, можна застрашити їх, щоб вони боялися руку простягти до білогвардійської відозви... Але примусити працювати цілу верству таким способом неможливо»³. А тому треба, з одного боку, оточити їх атмосферою товариського співробітництва, робітничими комісарами, комуністичними осередками, «поставити їх так, щоб вони не могли вирватися»⁴, але, з другого боку, слід створити їм для роботи умови кращі, ніж за капіталізмом, «бо ця верства вихована буржуазією, інакше працювати не стане»⁵.

Керуючись лєнінськими вказівками з цього питання, VIII з'їзд РКП(б) записав у своїй резолюції: «Необхідно ще зберегти на певний час вищу оплату спеціалістів, щоб вони могли працювати не гірше, а краще, ніж раніш, і для тієї ж мети не можна відмовлятися і від системи премій за найбільш успішну і особливо організаторську роботу. Так само необхідно ставити буржуазних спеціалістів в обстановку товариської спільної праці, рука в руку з масою рядових робітників, керованих свідомими комуністами, і тим сприяти взаємному розумінню і зближенню роз'єднаних капіталізмом працівників фізичної і розумової праці»⁶.

Прекрасно розуміючи, що запровадження високих окладів для буржуазних спеціалістів є деякою мірою кроком назад від комуністичних принципів, компромісом з буржуазними тенденціями, Ленін усе ж і в останні роки життя постійно підкреслював необхідність як зінцию ска берегти «усякого спеца, що працює сумлінно із знанням свого діла, із любов'ю до нього, хоча б і зовсім чужого комуністичній ідейно...»⁷. А що усі вони так чи інакше прийдуть до визнання комунізму, у цьому Ленін не сумнівався, хоча й зазначав, «...що інженер приїде до визнання комунізму не так, як прийшов підпільник-пропагандист, літера-

¹ Газ. «Радянська Україна», 23 березня 1968 р.

² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 390.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 152.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, Держполітвидав, К., 1954, стор. 396.

⁷ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 44, стор. 351.

тор, а через дані своєї науки, що по-своєму прийде до визнання комунізму агроном, по-своєму лісовод і т. д.»¹.

Однак в умовах соціалістичного будівництва на частку працівників розумової праці припадає стільки якісно нових завдань, такий об'єм роботи, що спочатку виявляється явно не під силу, пантеличить інтелігенцію старого гарту. Темпи розвитку, які пропонує соціалізм, вимагають, окрім знань і досвіду, ще й революційної енергії, сміливості й ініціативи. Ці риси мали у собі представники революційного класу — пролетаріату, безмежно відданого справі соціалізму, готового на подвиг і самопожертву в ім'я своїх ідеалів.

Із перших днів Жовтневої революції Ленін вимагав широкого висування грамотних робітників на керівні посади, поступової заміни старих спеціалістів, на яких не можна цілком покластися, висуванцями із числа робітників і селян. «Робітничий клас, — говорив Ленін, — повинен збільшувати число адміністраторів із свого середовища, створювати школи, підготовляти в державному масштабі кадри працівників»².

У нашій історичній і філософській літературі є тенденції пояснювати висуванство лише браком кадрів спеціалістів. В. С. Семенов, наприклад, у роботі «Про зміни інтелігенції й службовців у процесі розгорнутого будівництва комунізму» пише прямо: «На перших порах гостра потреба в кадрах інтелігенції, найперше технічної, часто зумовлювала необхідність висування на відповідальну й керівну роботу в народному господарстві робітників без попереднього їх навчання»³. Нестачею кваліфікованих кадрів пояснює висуванство і М. К. Тепляков у роботі «Інтелігенція за капіталізмом і соціалізмом»⁴ та інші автори.

Мабуть таке пояснення слід вважати децю спрощеним, однобічним. Важко заперечувати те, що в Росії у перші роки Радянської влади справді давався взнаки недохвот спеціалістів. Та коли причини висуванства бачити тільки в цьому, тоді його слід вважати тимчасовим явищем, характерним лише для країн із недостатньо високим рівнем розвитку економіки і культури. Насправді ж Ленін визначав висуванство не як специфічну особливість, а як загальну закономірність формування соціалістичної інтелігенції й пояснював необхідність її не стільки потребою в кадрах, скільки тією роллю, що покликані відіграти у будівництві соціалізму робітники і селяни і яку буржуазна інтелігенція, незалежно від кількості і ставлення до нового ладу, відіграти неспроможна.

В. І. Ленін докладно зупиняється на цьому питанні у роботі «Як організувати змагання?», де розглядає практичну роль висуванців і їх завдання у соціалістичному будівництві, причини хиб у роботі інтелігенції. «...Нехлюйство, недбайливість, неохайність, неакуратність, нервова поспішність і схильність замінити діло дискусією, роботу — розмовами, схильність за все на світі братися і нічого не доводити до кінця є одна з властивостей «освічених людей», — пише Ленін, — що впливають зовсім не з їх поганої природи, тим менше із злісності, а з усіх звичок життя, з обстановки їх праці, з перевтоми, з ненормального відокремлення розумової праці від фізичної»⁵. І Ленін вимагає допомоги робітникам і селянам позбутися боязні перед інтелігентами, усвідомити, що «...без допомоги і без керівної ролі практиків-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 116.

² В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 428—429.

³ Див. «Соціологія в СССР», т. I, М., 1965, стр. 417.

⁴ Див. Записки Воронежского сельскохозяйственного института. т. XXVI, вып. I, Воронеж, 1956.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 368—369.

організаторів з «народу», з робітників і трудящих селян ні в якому разі не обійтись»¹. Без них неможлива організація практичного обліку й контролю, без них неможливе перетворення слова у діло, теорії у практику. Вони мусять запалити інтелігенцію своїм оптимізмом, ентузіазмом і енергією, повинні допомогти решті робітництва повірити у свої сили і здібності.

Визначаючи, які люди із робітників і селян можуть бути висунуті на посади організаторів і керівників, Ленін підкреслював, як головне, їх уміння працювати з людьми. Потрібні працівники із «тверезим розумом із практичною кмітливістю, ...які поєднують відданість соціалізові з умінням без шуму... налагоджувати міцну і дружню спільну роботу великої кількості людей...»². Уміння добирати таких людей, підбадьорити їх, поставити на ноги само собою не приходить. Цього слід учитися. А талантів організаторських у «народі» мільйони і залучення їх до організації управління і в галузі економіки і царині політики має зіграти вирішальну роль у боротьбі за побудову соціалізму. Просуваючи таких людей від розв'язування простіших завдань до складніших, вказує Ленін, ми зможемо привести їх до відповідальних керівників народного труда, керівників управління.

Природно, що особливо бурхливо процес висування робітників і селян до розряду інтелігенції відбувається у початковий період, коли ламається стара державна машина і замінюється новим державним апаратом, коли відбувається становлення пролетарської диктатури. У доповіді на II Всеросійському з'їзді профспілок у січні 1919 р. В. І. Ленін із гордістю казав про те, що за рік існування Радянської влади «пролетаріат висунув кілька тисяч, може, кілька десятків тисяч пролетарів на справу управління державою. Ми знаємо, що новий клас — пролетаріат — тепер має своїх представників у кожній галузі державного управління, в кожному клаптику підприємства, яке соціалізоване чи соціалізується, або в галузі господарства»³.

Характерно, що В. І. Ленін без вагань відносив висуванців, практиків безпосередньо до розряду спеціалістів і неодноразово прямо це підкреслював. Під спеціалістами слід розуміти, — казав Ленін, «як представників науки і техніки, так і людей, які практичною діяльністю набули досвід і знання в справі торгівлі, в справі організації великих підприємств, контролю за господарськими операціями і т. п.»⁴.

Незважаючи на неабиякі успіхи, досягнуті у справі висування робітників і селян до числа організаторів і керівників виробництва і суспільного життя, Ленін вимагає від партії, держави і громадських організацій робити все, що від них залежить, для дальшого розширювання висувництва, не шкодувати для цього ні часу, ні праці. З цього питання він пише листа до Комісії сприяння господарським органам⁵, приділяє йому велику увагу, розробляючи Постанову ЦК РКП(б) «Про роль і завдання профспілок»⁶. «Одним із важливіших завдань профспілок, — зазначає В. І. Ленін, — є висування і підготовка адміністраторів із робітників і трудящих мас узагалі. Якщо ми маємо тепер десятки адміністраторів у промисловості цілком задовільних і сотні більш-менш задовільних, то найближчим часом ми потребуватимемо сотні перших і тисячі других»⁶.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 368—369.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 228.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 390.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 148.

⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 436—437.

⁶ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 44, стр. 346—347.

Із поставленими завданнями пролетарська держава упоралась успішно. На 1928 рік у країні нараховувалося 100,6 тис. спеціалістів, з яких вищу освіту мали 13,7 тис. чоловік, спеціальну середню — 10,5 тис. чоловік, решта 76,4 тис., належали до числа практиків, висунутих до розряду спеціалістів із середовища робітників і селян. Як один з найважливіших шляхів формування соціалістичної інтелігенції, висуванство грало важливу роль на всіх етапах будівництва соціалізму. В умовах завершення соціалістичного будівництва і поступового переходу до комунізму висуванство як джерело поповнювання інтелігенції не втрачає свого значення. Хоча у період переходу від соціалізму до комунізму основним джерелом поповнювання інтелігенції — є вища і спеціальна середня школа і в загальній кількості професійно зайнятих інтелектуальною працею людей частка практиків все зменшується, однак висування висококваліфікованих робітників і передових колгоспників, які мають багатий практичний досвід і вміння, кажучи лєніновими словами, «налагоджувати міцну і дружню спільну роботу великої кількості людей», на керівні пости, до числа організаторів виробництва, громадських і державних діячів і досі має місце.

Більшість із висуванців без відриву від виробництва закінчують середні і вищі учбові заклади; цьому значною мірою сприяє система безплатної вищої і середньої вечірньої і заочної освіти. На багатьох підприємствах СРСР більшість інженерно-технічних працівників вийшло із середовища робітників цих підприємств, здобувши середньо-технічну і вищу освіту без відриву від виробництва. Із студентів-заочників філіалу Харківського політехнічного інституту ім. В. І. Леніна при ХТЗ ім. Орджонікідзе 16% працюють на посадах інженерів, є студенти, що мають посади начальників дільниць, змінних майстрів і т. д.¹. Це свідчить про те, що значна група робітників здобуває освіту, виконуючи уже функції інтелігенції.

Поповнювання інтелігенції висуванцями, очевидно, матиме місце аж до повної ліквідації суттєвих відмінностей між розумовою і фізичною працею.

Із накопиченням досвіду соціалістичного будівництва, зміцненням матеріальної бази соціалізму, системи народної освіти, основним джерелом поповнювання інтелігенції стане вища та середня спеціальна школа. Питання підготовки кадрів спеціалістів і наукових працівників, будівництва радянської вищої школи знайшли всебічну розробку в трудах В. І. Леніна.

Висуваючи завдання створити нову соціалістичну інтелігенцію із трудящих, Ленін у той же час вказував, що розв'язання його практично неможливе без докорінної перебудови вищої школи, без органічного зв'язку її з ідеологією партії і з політикою Радянської держави, без чого неможливо змінити соціальний склад студентства і його світогляд. Найважливіше завдання даного періоду полягає у тому, писав Ленін 1921 року, «щоб у найкоротший строк створити кадри спеціалістів в усіх галузях з середовища селян і робітників... ще більше посилити зв'язок шкільної і позашкільної освітньої роботи із злободенними господарськими завданнями як усієї республіки, так і даної області і даної місцевості»².

План будівництва вищої школи, її головні завдання і цілі були глибоко і всебічно розроблені Леніним і увійшли до Програми РКП(б),

¹ Поточний архів студентського відділу кадрів Харківського політехнічного інституту ім. Леніна.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 149.

яку прийняв VIII з'їзд партії у березні 1919 р. Програма висунула як найважливіше завдання остаточне перетворення школи «із знаряддя класового панування буржуазії в знаряддя цілковитого знищення поділу суспільства на класи, в знаряддя комуністичного переродження суспільства»¹. Вища школа повинна була відкрити широкий доступ до аудиторій для всіх, хто бажав учитися і в першу чергу для робітників. У Програмі зазначалася необхідність залучення до викладацької діяльності у вищій школі справді здатних до цього вчених, створення справжньої наукової, творчої атмосфери на кафедрах, де мали готувати свіжі наукові сили. Щоб забезпечити пролетарів і селян фактичною можливістю скористатися вищою школою, Програма передбачала матеріальне забезпечення студентства.

Першим практичним кроком на шляху перетворення вищої школи був декрет «Про прийом до вищих учбових закладів РРФСР», підписаний В. І. Леніним 2 серпня 1918 р. Декрет був спрямований перш за все на зміну соціального складу студентства і максимальне залучення до вузів трудящої молоді. Із цією метою скасовувалися вступні, перевідні й державні екзамени, «ніяких не тільки юридичних, але й фактичних привілеїв для імущих класів не могло бути»². Студентам із числа пролетаріату й біднішого селянства гарантувалися стипендії. Спрямованість декретур проти кастовості школи за її демократизацію була цілком очевидною.

Проте незабаром стала очевидною невідповідність робітників і селян до навчання у вузі, брак знань. Це привело спершу до створення підготовчих курсів, а потім на їх базі — робітничих факультетів. 17 вересня 1920 р. В. І. Леніним був підписаний декрет «Про робітничі факультети», основним завданням якого було «широке залучення пролетарських і селянських мас у стіни вищої школи»³.

В. І. Ленін уважно стежив за діяльністю робітфаків, за спрямованістю їхньої роботи і вимагав від урядових органів всебічної уваги. «Пропоную Малій РНК, — пише він 15 лютого 1921 р. — спеціально зайнятися питанням про робітничі факультети, всебічно його розглянути і добитися максимального покращення становища робітничих факультетів»⁴. Підкреслюючи значення робітфаків у справі формування кадрів нової інтелігенції, Ленін на X конгресі Комінтерну говорив: «Засновані радянські школи, робітничі факультети, кілька сотень тисяч молодих людей вчать, вчать, може, надто швидко, але, в усякому разі, робота почалась...»⁵.

Робітфаки виникли, за образним висловом А. Луначарського, як свого роду пожежні драбини, приставлені до вікон вузів, якими піднімалася до вищої освіти робітничо-селянська молодь. Справді, робітфаки допомагали Комуністичній партії і Радянській державі революціонізувати вищу школу, розв'язати найважливіше завдання зміни соціальної структури студентства, а звідси й поповнювання кадрів інтелігенції робітниками і селянами.

1928 року на V Всеросійському з'їзді робітничих факультетів М. І. Калінін, даючи оцінку їхній діяльності, підкреслив, що робітфаки — це одна із велетенських артерій, які з'єднують пролетаріат фізич-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, Держполітвидав, К., 1954, стор. 392.

² В. І. Ленін о науке и высшем образовании, М., 1967, стр. 299.

³ Там же.

⁴ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 56, стр. 72.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 378.

ної праці із кваліфікованою частиною пролетаріату — інтелігенцією, що робітфаки — це специфічний витвір Жовтневої революції¹.

Пильну увагу Ленін приділяв питанням якості підготовки спеціалістів. Про те, чому і як має вчитися молодь, якій належить будувати комуністичне суспільство, Ленін говорив і писав неодноразово. Мабуть найбільш концентровано і яскраво думки його щодо цього сформульовані у виступі на III з'їзді комсомолу 2 жовтня 1920 року.

Виходячи із сформульованих у цьому виступі завдань, Ленін вважав, що основним змістом вищої освіти і всієї роботи по підготовці й формуванню спеціалістів є ідейно-політична спрямованість навчання, його тісний зв'язок із практикою соціалістичного будівництва. За його пропозицією, в усіх вузах незалежно від спеціалізації було введено викладання суспільних наук, які стали важливим засобом політичного виховання студентів, ідейного загартовування молодих фахівців. У якій-будь школі, підкреслював Ленін, найважливіше — ідейно-політичне спрямування лекцій, а визначається це спрямування цілком і виключно складом лекторів. Леніна бентежило і прикро вражало, що «...майже через п'ять років після завоювання політичної влади пролетаріатом, в його, пролетаріату, державних школах і університетах вчать (вірніше, розбещують) молодь старі буржуазні вчені старого буржуазного мотлоху»².

Прекрасно усвідомлюючи, що «... справа перебудови школи — справа трудна»³, Ленін усе ж вимагав формувати розв'язання цього завдання і сам брав у цьому активну участь.

11 лютого 1921 р. ним був підписаний декрет про організацію у Москві й Петрограді інститутів «по підготовці червоної професури для викладання у вищих школах Республіки теоретичної економії, історичного матеріалізму, суспільних форм, новітньої історії і радянського будівництва»⁴. Окрім цього, підготовка викладачів суспільних наук, декрет про створення яких в ряді найкрупніших вузів країни був підписаний 4 березня 1921 року.

Ідейно-політична спрямованість у роботі вищої школи не повинна була відволікати студентів від озброювання необхідним запасом знань із їхньої основної спеціальності, щоб молоді фахівці змогли відразу ж по закінченню вузу активно включитися в розв'язування завдань будівництва соціалізму. Із цього питання Леніним також було підписано цілий ряд постанов, зокрема Постанова РНК «Про вищі технічні учбові заклади», «Про терміновий випуск інженерів-спеціалістів» і т. д.⁵.

Закладений Леніним фундамент став міцною основою подальшого розвитку радянської вищої школи, що є сьогодні основним джерелом поповнювання радянської інтелігенції. Підготовка кадрів спеціалістів у СРСР на сучасному етапі має якісно новий характер. У численних учбових закладах країни⁶ сформовано висококваліфікований професорсько-викладацький персонал, створено усі необхідні передумови для найвисокоякіснішого навчання студентства.

¹ Н. Катунцев. Роль рабочих факультетов в формировании интеллигенции в СССР. М., 1966.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 209.

³ В. І. Ленін о науке и высшем образовании, М., 1967, стор. 309.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

⁶ На 1 січня 1967 року в СРСР нараховувалося 756 вузів, з них 42 університети, в яких навчається 3860,5 тис. студентів проти 1929 року, коли у 148 вузах навчалось 168,5 тис. студентів (Див. «Просвещение в странах мира», М., 1967, стр. 232).

У Харківському державному університеті, наприклад (за відомостями на 1 січня 1968 р.), нараховується 918 професорів і викладачів, що на 18,8% більше проти 1963 р. Із них 13 академіків, 5 заслужених діячів науки республіки. Інтересний і соціальний склад цієї категорії інтелігенції. Із 67 професорів університету 20 за соціальним походженням робітники, із 319 доцентів і кандидатів наук 81 є вихідцями із селян, 75 — із робітників, 163 чоловіка за соціальним походженням належить до службовців. Але й із них лише 14,1% є потомственими інтелігентами, у решти батьки є службовцями лише за соціальним станом, а за походженням належать до робітників або селян. Це дає можливість зробити висновок про те, що радянська інтелігенція сьогодні є справді народною, соціалістичною інтелігенцією, яка поповнюється з усіх верств нашого суспільства.

**ДО ПИТАННЯ ПРО СУТЬ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ
МІЖ РОБІТНИКАМИ ФІЗИЧНОЇ ТА РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ**

В. М. Чугуєнко

У сучасній соціально-економічній літературі в основному подолано примітивне тлумачення процесу зближення розумової і фізичної праці, яке зводилось до показу підвищення культурно-технічного рівня робітників до рівня інженерів і техніків. Разом з тим у трактовці понять «істотні» і «неістотні» відмінності ще спростерігається дуже суперечлива картина. Багато авторів під категорією «істотні відмінності» розуміють усі соціально-економічні відмінності між фізичною і розумовою працею. О. К. Курильов, наприклад, вважає, що «існуючі при соціалізмі відмінності між фізичною і розумовою працею поділяються на істотні й неістотні, або точніше говорячи, соціально-економічні та природні»¹. У відповідності з цим по змісту істотні відмінності у О. К. Курильова — це:

- 1) відмінності у культурно-технічному рівні робітників фізичної та розумової праці;
- 2) економічна нерівність між ними (по розмірах прибутків);
- 3) відмінності по умовах праці;
- 4) неоднакові можливості (внаслідок відмінності в культурному рівні) у задоволенні духовних потреб, у побуті.

Виступаючи проти такої класифікації, В. Я. Єльмеев, В. Р. Полозов, Б. Р. Рященко цілком правильно звертають увагу на те, що в даному разі до «істотних» відмінностей потрапили в основному явища не адекватного характеру, а відмінності базисного походження вважаються чомусь «неістотними». Ці автори підкреслюють, що в основі відмінностей між розумовою і фізичною працею лежить суспільний поділ праці, отже, ці відмінності мають класовий характер. І, у відповідності з цим положенням, до істотних вони включають насамперед відмінності за положенням у суспільстві, за роллю в організації суспільного виробництва. Але, всупереч собі, до істотних відмінностей вони зараховують і ті, що, очевидно, не носять класового характеру, як, наприклад, відмінності по рівню освіти, по розмірах достатку, по умовах побуту².

Розв'язання питання про основне, істотне у даній проблемі, як видно, треба шукати на шляхах дослідження критерію поділу відмінностей на «істотні» та «неістотні». Виділення в усій сукупності власти-

¹ А. К. Курильов. Преодоление существенных различий между умственным и физическим трудом — проблема строительства коммунизма, Изд-во МГУ, М., 1963, стор. 121.

² В. Я. Ельмеев, В. Р. Полозов, Б. Р. Рященко. Коммунизм и преодоление существенных различий между умственным и физическим трудом, Изд-во ЛГУ, Л., 1965, стор. 16.

востей об'єкту окремої групи істотних явищ виправдано лише у випадку, якщо ці останні відіграють більш визначну роль, ніж усі інші, по відношенню до певного процесу. У такому розумінні поділ властивостей на істотні і неістотні має велике значення для визначення нашого значення про ті чи інші явища і процеси як їх певна оцінка. Оскільки подолання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею являє собою складову частину процесу побудови комуністичного суспільства, то природно істотним вважати насамперед те, що відповідає суті цього процесу. Його ж основним змістом у соціально-класовому відношенні є перехід від класової диференціації до соціальної однорідності суспільства, до повної рівності людей. Визначаючи суть комунізму, Програма КПРС, прийнята XXII з'їздом партії, підкреслює, що «при комунізмі всі люди матимуть рівне становище в суспільстві, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці й розподілу і братимуть активну участь у керуванні суспільними справами»¹.

Таким чином, остаточною метою будівництва комуністичного суспільства, його суть — це загальна, повна рівність людей, і питання про істотність тих чи інших сучасних відмінностей між ними слід розглядати, враховуючи насамперед, наскільки вони суперечать чи заважають встановленню комуністичної рівності між людьми.

Тепер постає питання про визначення поняття рівності людей. Тут доречно згадати, як В. І. Ленін визначав його. Даючи відповідь буржуазному фальсифікаторові наукового соціалізму професору Туган-Барановському, В. І. Ленін підкреслив, що під рівністю в галузі політичній слід розуміти ні що інше як рівноправність, а в економічному відношенні — знищення класів. «Коли соціалісти говорять про рівність, вони розуміють під нею завжди *суспільну* рівність, рівність суспільного становища, а ніяк не рівність фізичних і душевних здібностей окремих осіб»². Згадаємо також, що однією з умов досягнення суспільної рівності людей В. І. Ленін вважав ліквідацію протилежності та відмінностей між розумовою і фізичною працею. Так, у творі «Держава і революція», розглядаючи перспективи розвитку соціалістичного суспільства, він писав: «Економічною основою повного відмирання держави є такий високий розвиток комунізму, при якому зникає протилежність розумової і фізичної праці, отже, зникає одно з найважливіших джерел сучасної *суспільної* нерівності і притому таке джерело, якого одним переходом засобів виробництва в суспільну власність, однією експропріацією капіталістів відразу усунути ніяк не можна»³.

У даній цитаті слід звернути увагу, по-перше, на те, що В. І. Ленін розглядає питання відмирання держави, тобто проблеми розвитку керування суспільством, у зв'язку з подоланням відмінностей між розумовою і фізичною працею; по-друге, останні розглядаються перш за все як джерело суспільної нерівності; по-третє, поняття «протилежність» виступає у широкому розумінні, не тільки як антагоністичні відносини, але й як соціальна нерівність улюбій формі між людьми розумової та фізичної праці.

Наведені вище ленінські вказівки є безумовно методологічною основою для вирішення питання про істотність тих чи інших відмінностей, що збереглися до нашого часу між робітниками розумової і фізичної праці. Спираючись на вищезгадане, приходимо до висновку, що істот-

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Вид-во політ. літ-ри УРСР К., 1962, стор. 156.

² В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 126.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 425.

ними правомірно вважати лише ті відмінності, які є джерелом суспільної нерівності між людьми. Зразу можна відзначити, що суть, основу цієї нерівності неправильно було б шукати у відмінностях по рівню освіти і достатку, бо самі вони похідні від суспільного поділу праці, тобто від закріплення людей за певними функціями, необхідними для здійснення процесу праці. Ще К. Маркс у «Капіталі» зазначав, що праця, як цілеспрямована діяльність, обов'язково повинна включати певну ідею, цілеспрямовану волю та її виконання, причому «в кінці процесу праці виходить результат, який уже на початку цього процесу був в уяві людини, тобто ідеально»¹.

У продуктивній індивідуальній праці одна особа поєднує виробництво ідей і речей, але в суспільній праці вищезгадані трудові функції закріплюються за окремими групами людей. Так, інтелігенція професійно займається виробництвом ідей, організацією трудових процесів, а представники фізичної праці — переважно виробництвом речей у відповідальності до тих ідей, що поставляють люди розумової праці. І дійсно, ще до того, як робітник почав виготовляти ту чи іншу деталь, вона вже існувала в голові, а потім у кресленнях інженера-конструктора. Крім того, поки ще праця не перетворилась у першу життєву потребу, процес праці потребує ту чи іншу ступінь нагляду за цілеспрямованим використанням трудових і матеріальних ресурсів: «необхідна цілеспрямована воля, що виражається в увазі, і до того ж необхідна тим більше, чим менше праця захоплює робітника своїм змістом і способом виконання, отже чим менше робітник втішається працею як грою фізичних і інтелектуальних сил»².

У капіталістичному суспільстві власник засобів виробництва при своєму собі монопольне право на прийняття рішень відносно організації виробництва і поступово звільняється не тільки від фізичної, але й значної долі розумової праці, як, наприклад, управління виробництвом за певну винагороду покладається на особливу категорію робітників розумової праці, які й складають основну частину буржуазної інтелігенції та розпоряджаються «під час процесу праці від імені капіталу»³. За цих умов представники розумової праці не тільки зосереджують у своїх руках духовну сторону в життєдіяльності людського суспільства, але й значна частина їх займає громадське положення пануючого класу, у відношенні до трудящих мас, для яких залишається у суспільстві місце пригнобленого класу. «Поруч з цією величезною більшістю, виключно зайнятою підневільною працею, утворюється клас, який звільнений від безпосереднього продуктивної праці і відає такими загальними справами суспільства, як управління працею, державні справи, правосуддя, науки, мистецтва і т. д.»⁴.

Соціалістична революція, покінчивши з відношеннями панування та експлуатації, ліквідує антагоністичну протилежність між робітниками розумової та фізичної праці, обидві ці групи трудящого населення стають рівноправними учасниками соціалістичного виробництва. Але й після цього ще значний час залишається соціальна нерівність цих груп трудящих, бо в основі її лежить старий поділ праці на матеріальну і духовну, який обумовлюється не суспільно-політичним ладом, а рівнем продуктивних сил і тому не може бути подоланий у короткий час слідом за переходом державної влади до рук трудящих. В. І. Ленін зазначав, що «це — справа дуже довга. Щоб її здійснити, потрібен величезний крок вперед у розвитку продуктивних сил, треба подолати

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 176.

² Там же.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 319.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 276.

опір (часто пасивний, який особливо вперто і особливо важко піддається подоланню) численних залишків дрібного виробництва, треба подолати величезну силу звички й косності, зв'язані з цими залишками»¹.

Оскільки у соціалістичному суспільстві ще в значній мірі зберігається старий поділ праці, то в ньому існує й особлива соціальна група — інтелігенція, що професійно займається розумовою працею в той час, як більшість населення ще зайнята переважно фізичною працею.

Отже, вказані дві групи населення відрізняються одна від одної насамперед за змістом праці. Але це само по собі ще не означає суспільної нерівності, бо домагатися рівності людей за змістом праці аналогічно вимозі зробити всіх рівними по здібностям. Нашої уваги заслуговує інше. Уже внаслідок того, що розумова праця за своїм природним характером для того й існує, щоб виконувати плануючі, організуючі, контрольовано-аналітичні функції — взагалі виробництво ідей, що передують виробництву речей, то група населення, яка займається розумовою працею, посідає особливу роль в організації суспільної праці. Соціалістична інтелігенція повинна здійснювати науково-теоретичну розробку шляхів розвитку матеріального виробництва, соціальної та духовної сфер суспільства, нести ідеї науково-технічного і громадського прогресу в широкі маси, коротше кажучи, здійснювати безпосереднє керівництво цілеспрямованим і свідомим рухом мас на шляху до комунізму.

Безпосереднє керівництво інтелігенції треба відрізнити від провідної ролі робітничого класу. Спроби антикомуністичної пропаганди протиставити ці поняття у різних концепціях «еліти» такі ж необґрунтовані, як і їх спроби довести, що капіталістичним підприємством керує не капіталіст, а менеджер. У соціалістичному суспільстві представники інтелігенції виконують волю загальнонародної держави, відображену в законодавчих актах вищих і місцевих представницьких органів усіх трудящих — робітників, селян, службовців при провідній ролі робітничого класу, як найбільш послідовного виразника інтересів трудящих. Разом з тим було б помилковим не бачити і недооцінювати керівну роль інтелігенції як носителя наукових і свідомих начал в організації суспільної праці.

Ця об'єктивно обумовлена роль інтелігенції у суспільній організації виробництва забезпечує їй і відповідне місце у суспільстві. Не дивлячись на те, що інтелігенція у нас не має ніяких політичних, а багато масових професій її матеріальних переваг перед людьми фізичної праці, які до того ж оточені в нашому суспільстві небувалою повагою і шаную, але, тим не менше, професії розумової праці користуються загальновідомим соціальним престижем², що має свій прояв, наприклад, у все зростаючих конкурсах вступників до вузів і технікумів.

Соціальний престиж відображає положення інтелігенції у соціалістичному суспільстві, є проявом у суспільній свідомості того об'єктивного факту, що при сучасному поділі праці за цією соціальною групою закріплюється основна доля функцій по управлінню суспільством, в той час, як представники праці у процесі виробництва і в рамках своїх основних обов'язків знаходяться у положенні виконавців.

Таким чином, внаслідок побудови соціалізму на зміну антагоністичній протилежності між розумовою і фізичною працею, яка знаходить своє відображення у відношеннях панування і підлеглості, прихо-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 374.

² М. Н. Руткевич. Общественные потребности, система образования и жизненные планы молодежи. В кн.: «Жизненные планы молодежи». Социологические исследования, вып. 1, Свердловск, стр. 34.

дить неантагоністична, але істотна, як джерело суспільної нерівності, відмінність між людьми, які постачають ідеї, здійснюють безпосереднє управління суспільством, і людьми, що втілюють у речі ідеї, закладені у кресленнях, проектах, наказах і розпорядженнях інженерів, учених, адміністраторів, у рекомендаціях, порадах учителів, лікарів, у художніх образах, створюваних діячами мистецтв, які теж беруть участь у керуванні людською діяльністю своїми засобами, шляхом впливу на громадську думку, формування поглядів та естетичних смаків.

Звичайно, треба мати на увазі, що у соціалістичному суспільстві люди фізичної праці уже не є тільки виконавцями. Суспільна власність на засоби виробництва об'єктивно зумовлює матеріальну і моральну зацікавленість усіх трудящих у збільшенні кількості та поліпшенні якості кінцевого продукту, а тим самим, зрозуміло, і в удосконаленні організації всього виробництва. У цьому одна з найважливіших переваг соціалістичного ладу. Але її повна реалізація, тобто подолання істотної відмінності між людьми розумової і фізичної праці по ролі в організації виробництва, є ще далеко не повністю розкритим джерелом дальшого піднесення економіки. Недарма К. Маркс підкреслював, що «суспільство зможе написати на своєму прапорі: Кожен по здібностям, кожному по потребах... після того як зникне поневолююче людину підкорення її поділові праці, коли зникне разом з цим протилежність розумової і фізичної праці...»¹.

В. І. Ленін неодноразово вказував на необхідність подолання відмінностей між людьми розумової і фізичної праці по ролі в організації виробництва. Він з жалем писав: «...Робітники і селяни, ще «ніяковіють», ще не освоїлися з тим, що вони — тепер пануючий клас, ще недосить рішучі»². При цьому В. І. Ленін ставив питання про дійсну участь в управлінні всієї маси не тільки з метою «знаходити сотні й тисячі нових організаторських талантів»³, але й метою зменшення деяких негативних рис в організаційній діяльності інтелігентів, що «випливають зовсім не з їх поганої природи, тим менше із злісності, а з усіх звичок життя, з обстановки їх праці, з перевтоми, з ненормального відокремлення розумової праці від фізичної і так далі і тому подібне»⁴.

Таким чином, істотними відмінностями між людьми розумової і фізичної праці виступають такі відмінності, які відображають залишки суспільної нерівності між ними, а саме — відмінності по ролі в організації суспільної праці, і в зв'язку з цим, по положенню в суспільстві. Відносно ж відмінностей по рівню освіти, добробуту, умовах праці і побуту, якщо брати за критерій суспільну рівність, витікає висновок, що їх не можна вважати за істотні. Щоправда, деякі з них значні (наприклад, по рівню освіти), але до складу інтелігенції включаються не по рівню освіти, не по розмірах заробітку, а у відповідності до місця і ролі у системі соціалістичного виробництва⁵. Приймати ці відмінності за істотні рівнозначно ототожненню явища й суті.

Звичайно, культурно-технічний рівень наших робітників і селян в цілому ще значно нижчий, ніж у інтелігенції⁶. Подальше його підвищен-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори в двох томах, т. 2, Вид-во політ. літ-ри УРСР, К., 1953, стор. 15.

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 366.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 281.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 368—369.

⁵ В. П. Корниенко. Общественное разделение труда в период перехода к коммунизму, Экономиздат, М., 1963, стор. 235.

⁶ По даним на 1 січня 1967 р., у розрахунку на 1000 осіб відповідних груп мають вищу, середню (повну і неповну) освіту 928 спеціалістів і службовців, 500 робітників і 330 колгоспників. Див.: «Страна Советов за 50 лет», «Статистика», М., 1967, стор. 277.

ня є важлива умова подолання істотних відмінностей між робітниками фізичної та розумової праці. Разом з тим слід мати на увазі, що рівень освіти сам по собі не є істотною рисою хоча б тому, що його підвищення не веде автоматично до зміни соціального стану трудящих, а лише створює важливу передумову для цього. Наприклад, робітник-верстатник, який одержав вищу освіту без відриву від виробництва, за своїм соціальним станом залишається робітником, якщо він не бажає або не має можливості перейти на місце спеціаліста чи службовця. Крім того, якщо вбачати основну, істотну відмінність у різниці у рівнях освіти, то можна прийти до помилкової практичної тенденції при рішенні проблеми підвищення культурно-технічного рівня народу — виходити лише із суб'єктивного бажання «стерти грані», а не з фактичної потреби суспільства. Але необхідно зважити на те, що при недостатності такої потреби, навчання стає менш ефективним, бо знижується заінтересованість учнів в опануванні знаннями, а у частини вже працюючої молоді виникає при цьому почуття незадоволеності своїм становищем, оскільки вона не знаходить у повній мірі практичне застосування своїм знанням у виробничій і громадській роботі.

Таким чином, проблему підвищення культурно-технічного рівня трудящих не можна розглядати у відриві від істотної відмінності між людьми фізичної та розумової праці по їх ролі у суспільній організації праці. Необхідна науково обгрунтована розробка форм і методів по залученню трудящих до управління виробництвом і суспільством в міру розширення об'єктивних і суб'єктивних умов.

Відмінності у рівні достатку між працівниками розумової та фізичної праці також вважають істотними багато авторів. Але, по-перше, як вони самі визнають, значна частина інтелігенції одержує заробітну плату у розмірі, що не перевищує заробітної плати середнього кваліфікованого робітника. А, по-друге, рівень достатку і навіть його джерело (у рамках одної форми власності) не можуть бути соціально-класовими ознаками. Маркс писав, що в протилежному випадку «лікарі і чиновники, наприклад, утворили б два класи, тому що вони належать до двох різних суспільних груп, при чому члени кожної з цих двох груп одержують свої доходи з одного і того самого джерела»¹.

Аналогічно колгоспних агрономів і заводських інженерів у сучасному суспільстві треба було б вважати представниками окремих класів. Крім того, слід мати на увазі, що відмінності по рівню доходів між різними групами працівників розумової праці (наприклад, між професорами і асистентами у вузі) не менші значні, ніж між інтелігенцією в цілому і робітничим класом.

Таким чином, відмінності між людьми фізичної і розумової праці було б помилкою звести лише до зовнішніх проявів цих протиріч (рівень освіти, достаток, умови праці та ін.). В основі їх лежить сучасний ступінь громадського поділу праці. Соціальну суть цих відмінностей складають залишки суспільної нерівності. Основним змістом їх виступають істотні відмінності між людьми фізичної і розумової праці по їх ролі у суспільній організації виробництва, по тому становищу, яке вони займають у системі суспільних відносин. Основним напрямом у процесі ліквідації цього джерела соціальної нерівності виступає створення (на базі розвитку продуктивних сил) все більш широких можливостей всім трудящим для участі в управлінні всіма без винятку сферами громадської та виробничої діяльності.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. II; стор. 420.

ЦКК — РСІ УРСР В БОРОТБІ ЗА УДОСКОНАЛЕННЯ АПАРАТУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСПУБЛІКИ В ПЕРШІ РОКИ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ (1926—1929 рр.)

В. К. Шумаков

Однією з головних передумов успішного перетворення в життя ленінського плану індустріалізації країни була боротьба Комуністичної партії за удосконалення апарату державного управління. Державний апарат на той час був громіздкий, дорогий, неповороткий, в його діяльності проявились бюрократизм, бездушне ставлення до діла, тяганина та ін.¹

Недоліки в роботі апарату управління ставали серйозною перешкодою в соціалістичному будівництві. Діяльність його повинна бути чіткою, оперативною, органічно зв'язаною з широкими масами трудящих. Виходячи з цього, XIV і XV з'їзди ВКП(б) зобов'язали органи ЦКК — РСІ СРСР (Центральної Контрольної Комісії Робітничо-селянської інспекції) розгорнути роботу для приведення системи державного управління у відповідність з вимогами соціалістичного будівництва, послідовно додержуючись ленінського принципу демократичного централізму та наукової організації праці. Значний вклад у розв'язання цієї проблеми внесли органи ЦКК — РСІ УРСР.

Звичайно, в рамках однієї статті неможливо висвітлити всю їх діяльність по розширенню прав і обов'язків різних частин апарату управління і науковій організації його праці.

Органи ЦКК — РСІ УРСР, керуючись рішенням XIV і XV з'їздів ВКП(б), а також IX і X з'їздів КП(б)У, в 1926 р. розпочали роботу з уточненням прав і обов'язків різних частин держапарату. З цією метою НК РСІ УРСР на початку 1926—27 операційного року провів обслідування правового стану центральних та місцевих органів управління. На підставі одержаних матеріалів НК РСІ зробив висновок, що бюрократичні перекознення та інші недоліки в роботі апарату державного управління значною мірою пов'язані з обмеженням фінансово-майнових, адміністративних та юридичних прав виконкомів місцевих Рад, управлінського апарату підприємств та Наркоматів², що сковувало промадську творчу ініціативу, утруднювало класову боротьбу трудящих в умовах нової економічної політики за соціалістичну перебудову народного господарства.

Виходячи з висновків, ЦКК — НК РСІ розробила ряд пропозицій, спрямованих на розширення фінансово-майнових, адміністративних та

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК Госполитиздат. 1953, изд. 7-е, ч. II, стр. 84, 178.

² Архів інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—13, с. 220, лл. 26, 52; Отчет ЦКК КП(б)У — НК РКІ УССР X съезду КП(б)У. Изд. ЦКК—НК РКІ УССР. Харьков, 1927, стор. 64; ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, с. 237 л. 25.

юридичних прав як місцевих, так і центральних органів держапарату. Центральні органи мали здійснювати керівництво, а вся оперативна робота зосереджувалася в місцевому апараті радянського і господарського управління.

Пропозиції ЦКК — НК РСІ покладені в основу прийнятого в жовтні 1928 р. закону «Про розширення прав місцевих органів влади і спрощення порядку управління». Згідно з цим законом місцеві органи влади могли розв'язувати господарські, культурно-соціальні і земельні питання, розширювались їх адміністративні та юридичні права, спрощувалася система керівництва¹.

Органи ЦКК — РСІ в 1927—29 р. постійно контролювали виконання вище вказаного закону. Ця робота сприяла успішному проведенню правової реформи в держапараті республіки, значному поліпшенні його роботи.

Розширення прав, більш чіткий розподіл функцій і обов'язків між різними частинами апарату давали реальні можливості для спрощення і здешевлення його структури. На початку періоду індустріалізації апарат державного управління УРСР був складним щодо структури і коштував дорого. В наркоматах, наприклад, налічувалося від 10 до 65 структурних одиниць², в органах господарського апарату від 25 до 75³. Не мали однотипної структури окружний і районний апарати. Це було однією з причин розбухання штабів, утруднення документообігу. Так, кількість службовців апарату управління на 1 січня 1927 р. зросла на 24% проти 1925 р.⁴, документи оброблялися від 12 до 25 днів⁵.

У 1926—27 операційному році ЦКК — РСІ зміцнювали структуру центральних і місцевих органів держапарату. Уже на кінець 1928 р. порівняно з 1926 р. в центральних органах кількість структурних одиниць зменшилася на 43%⁶; вартість окружного і районного апаратів знизилася у 1928 р. до 65 млн. крб. (проти 75 млн.)⁷.

Багато уваги ЦКК — РСІ приділяли також раціоналізації звітності. Для цього органи партійно-державного контролю провели значну роботу по скороченню оперативної звітності по всій вертикалі держапарату. В середньому по всіх наркоматах республіки в 1926—27 операційному році звітність була скорочена на 80%⁸. За цей же період у низових і центральних установках скорочено назви звітності — на 43,1%, форми звітності — на 78,1%⁹. Поряд з цим ЦКК — РСІ в 1926—1929 рр. суворо додержувалася принципу економії в держапараті, внаслідок чого в 1928—1929 операційному році було зекономлено 65 млн. крб.¹⁰

Таким чином, за період з 1926 по 1929 рр. Комуністичній партії України з допомогою ЦКК — РСІ вдалося значно поліпшити структуру упорядкувати штати апарату держуправління і здешевити його.

З початком індустріалізації та соціалістичної реконструкції народного господарства особливого значення набуло завдання зміцнювати та охороняти соціалістичну законність. Це зумовлювалося посиленням (опору) капіталістичних елементів. XV з'їзд ВКП(б) підкреслив необ-

¹ «Комуніст», 1927, 10 липня, «Вісті», 14 жовтня, 1927 р.

² «Комуніст», 12 жовтня, 1927 р.

³ Там же.

⁴ «Вісті», 12 жовтня, 1927 р.

⁵ Там же.

⁶ «Комуніст», 1 грудня 1928 р.

⁷ Там же.

⁸ «Вісті», 15 квітня, 1927 р.

⁹ Підраховано автором матеріали X з'їзду ВКП(б). Изд-во ЦКК—НК РКІ УССР, Харків, 1927, стор. 60.

¹⁰ «Вісті», 1 листопада 1929 р.

хідність посилити контроль за виконанням радянських законів, за впровадженням в життя заходів Комуністичної партії і Радянського уряду¹.

ЦКК — РСІ УРСР, виконуючи рішення з'їзду, значно поліпшила діяльність органів суду, прокуратури і міліції, які мають своїм завданням охорону соціалістичної законності, громадського порядку, виховання трудящих у дусі нової свідомої дисципліни.

ЦКК — РСІ у 1927 р. провела масове обстеження їх роботи. Обстеження виявило, що в судово-слідчих органах справи розглядалися занадто повільно. У слідчих органах вони знаходилися в середньому до одного року, а в органах суду від 6 місяців до 2 років². Ці органи були перевантажені великою кількістю непотрібних і дрібних справ. Всього за 1927 р. в суди республіки надійшло 70% справ, які належали припиненню, або по ним виносились виправдуючі вироки³. Це означало, що судово-слідчі органи на $\frac{2}{3}$ працювали безрезультатно, в той час як багато важливих справ роками не розглядалися. Так, на 1 березня 1927 р. тільки в народних судах республіки було 340 тис. нерозглянутих справ⁴.

Прокуратура недостатньо вела боротьбу з бюрократизмом і тяганиною в держапараті. Вона була перевантажена судово-слідчими справами, протоколами окружних та районних виконкомів Рад та іншими матеріалами, які находилися для нагляду, формальною охороною статей Уголовного кодексу. Органи прокуратури займалися безліччю справ, не маючи чіткого напрямку в своїй роботі⁵. В окремих органах суду і прокуратури мали місце порушення класової політики Комуністичної партії та Радянського уряду⁶.

Аналіз матеріалів обстеження показав, що недоліки в роботі органів суду і прокуратури, порушення в окремих випадках соціалістичної законності пояснювалися недосконалістю Кримінально-Процесуального Кодексу нестачею кваліфікованих кадрів з робітників та селян, впливом куркульсько-непманівської ідеології, слабкими зв'язками органів суду і прокуратури з широкими масами трудящих.

Враховуючи висновки перевірки, практику попередніх років, ЦКК—НК РСІ розробила пропозицію щодо перебудови роботи органів суду і прокуратури. ЦКК — НК РСІ пропонувала розширити права народних окружних судів, спростити судово-слідчий процес, розширити права товариських судів, посилити дисциплінарний вплив у каральній політиці. Органи прокуратури повинні були стежити за тим, щоб постанови органів місцевої влади та управління не порушували законів Радянської держави. Були внесені також пропозиції, спрямовані на поліпшення складу працівників суду та прокуратури з точки зору їх соціального положення, кваліфікації та марксистсько-ленінської підготовки⁷.

Більшість пропозицій ЦКК — НК РСІ увійшло в законодавчі акти та постанови урядових органів про поліпшення діяльності суду і прокуратури. Реалізація пропозицій ЦКК — НК РСІ дала позитивні наслідки. Уже в першій половині 1927—28 операційного року народні суди почали більш оперативно розглядати справи; посилювався прокурорський на-

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. Госполитиздат, 1953, изд. 7-е, ч. II, стр. 324.

² «Вісті», 29 травня, 1928 р.

³ Там же.

⁴ «Вісті», 3 листопада, 1927 р.

⁵ Центральний партійний архів ІМЛ ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, «а», с. 540, л. 105.

⁶ «Комуніст», 28 липня, 1929 р.; «Вісті», 24 вересня, 1929 р.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 6, с. 1645, л. 14; оп. 5, сп. 236, лл. 61—62, Київський обласний державний архів, ф. 290, оп. 1, с. 826, лл. 1—2; «Комуніст», 26 жовтня, 1927 р.

гляд за діяльністю адміністрації установ, організацій та підприємств, юридична допомога населенню і т. д.¹.

Поширення компетенції народних і окружних судів, прокуратур, ряд змін у судово-слідчому процесі, більш чітке розмежування функцій між судово-слідчими і прокурорськими органами спричинили реорганізацію структури Наркомату юстиції у 1927 р. на підставі пропозицій ЦКК — НК РСІ². Діяльність ЦКК — РСІ по поліпшенню роботи органів суду і прокуратури була тісно пов'язана з удосконаленням роботи міліції, яка в системі радянських державних органів посідає одне з важливих місць. Вона не тільки охороняє громадський порядок, але й безпосередньо виконує (або наглядає за виконанням) закони та розпорядження органів влади.

В процесі перевірки ЦКК — РСІ встановила, що органи міліції не досить ефективно ведуть боротьбу з порушниками соціалістичної законності, іноді не виконує своїх прямих обов'язків, окремі її працівники були зв'язані з класово-ворожими елементами. Органи міліції були перевантажені обов'язками, які не входили до їх компетенції³. Тут спостерігалася велика плінність кадрів. Так, у Дніпропетровській окрузі тільки з січня по жовтень 1925 р. було звільнено 90% всього складу міліціонерів. Мали місце недоліки в системі добору кадрів та в матеріально-побутовому їх забезпеченні. Апарат міліції будувався як чисто виконавчий. Це призводило до того, що її працівники механічно виконували розпорядження органів влади⁴.

З ініціативи ЦКК — НК РСІ була проведена чистка серед працівників міліції, їх склад поповнився за рахунок членів партії, комсомольців, передових безпартійних робітників та селян. Виходячи з пропозицій ЦКК — НК, Президія ВУЦВК в серпні 1928 р. прийняла постановку про звільнення органів міліції від виконання функцій, які не входили до її компетенції. За пропозицією ЦКК — НК РСІ в 1928 р. був об'єднаний адміністративний відділ Наркомату внутрішніх справ з Головним управлінням міліції в управління Наркомату внутрішніх справ. Міліція перестала бути механічним виконавцем розпоряджень органів влади; створилися умови для творчої роботи, поліпшувалося політичне керівництво її органами⁵.

ЦКК — НК РСІ внесли ряд пропозицій, щодо поліпшення матеріально-побутового стану працівників міліції та оснащення її органів технічними засобами⁶.

Таким чином, ЦКК — РСІ своєю діяльністю допомагала КП України в боротьбі за зміцнення і охорону соціалістичної законності та підвищення ролі органів суду, прокуратури і міліції в будівництві соціалізму.

Діяльність ЦКК — РСІ по перебудову всієї системи державного управління на основі ленінського принципу демократичного централізму та наукової організації праці сприяла успішному розв'язанню завдань індустріалізації республіки і була складовою частиною діяльності партії в боротьбі за соціалістичну реконструкцію народного господарства.

¹ «Вісті». 29 травня, 1928 р.; «Комуніст», 4 липня 1928 р.

² ЦДАЖР, ф. 539, оп. 5, с. 236; лл. 62—63.

³ Отчет ЦКК КП(б)У-НК РКИ УССР, X съезду КП(б)У. Изд-во ЦКК-НК РКИ УССР. Харьков, 1927; стр. 62.

⁴ Партархів Дніпропетровського Обкому КП України, ф. 7, оп. 1, с. 483, л. 48; Газ. «Комуніст», 1926, 5 лютого; Газ. «Вісті», 1929 р. 19 лютого.

⁵ «Радянське будівництво». Додаток № 4 до газ. «Вісті», 19 лютого, 1929 р.

⁶ Партархів Дніпропетровського Обкому КП України, ф. 7, оп. 1, с. 423, лл. 52, с. 483, л. 117.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І СУЧАСНЕ ХРИСТІЯНСТВО

М. М. Копаниця, Ю. Ф. Яшинов.

Одним з визначних завоювань соціалізму в нашій країні є розв'язання національного питання, торжество пролетарського інтернаціоналізму, створення першої у світі соціалістичної держави, що об'єднала більше ста націй і народностей. На основі спільності корінних життєвих інтересів усіх членів соціалістичного суспільства склалася морально-політична єдність радянського народу, дружба і братерство, співробітництво між народами СРСР.

У радянських людей різних національностей склалися спільні риси духовного обличчя, які породжені соціалістичним типом суспільних відносин, а будівництво матеріально-технічної бази комунізму веде до ще тіснішого об'єднання радянських народів. Розвиток комуністичних суспільних відносин посилює соціальну однорідність націй, сприяє розвитку комуністичних рис культури, моралі, побуту, дальшому зміцненню взаємного довір'я і дружби між ними. Відповідно до цих тенденцій розвитку національних відносин у нашій країні в Програмі КПРС визначені головні принципи національної політики партії: «Послідовно проводити і далі принципи інтернаціоналізму щодо національних відносин; зміцнювати дружбу народів, як одне з найважливіших завоювань соціалізму; вести непримиренну боротьбу проти проявів і пережитків всякого націоналізму і шовінізму, проти тенденцій до національної обмеженості і виключності, до ідеалізації минулого і затушовування соціальних суперечностей в історії народів, проти звичаїв і нравів, які перешкоджають комуністичному будівництву»¹.

Що можуть протиставити цим принципам сучасна християнська релігія і церква? Проповідь національної нерівності, національного гноблення одного народу другим є закономірною для релігії. Така закономірність впливає з соціальної суті релігії, покликаної освячувати експлуататорський лад, неминучим супутником якого є національне поневолення народів.

Кожна релігія в тому числі й християнська, протиставляє один одному людей різної віри, виховує у своїх послідовників презирство і ненависть до інакочисливих, виправдовує гоніння за них. Цим самим релігія допомагає експлуататорам розпалювати національну ворожнечу, а в умовах соціалістичного суспільства заважає подоланню пережитків націоналізму та космополітизму.

«Коран і основане на ньому мусульманське законодавство, — писав К. Маркс, — зводять географію і етнографію різних народів до простої і зручної формули поділу їх на дві країни і дві нації: правовірних і невірних. Невірний — це «харбі», ворог. Іслам ставить невірних поза зако-

¹ Програма КПРС. Держполітвидав УРСР К., 1962, стор. 103.

ном і створює стан безперервної ворожнечі між мусульманами і невірними».¹

У такому ж дусі складено й християнське «священне писання». Вже у стародавніх християнських писаннях визнається закономірна національна ворожнеча. В «Апокаліпсисі» або «Откровенні Іоанна» проголошується рівність в ідеальному «царстві божому» тільки християн. Для «ідолослужителів» — іновірців у ньому немає місця. Їм відводиться доля страждальців і мучеників. Людиноненависницькі та націоналістичні повчання зустрічаються в біблії в достатній кількості. У ній сам бог благословляє війни, нацьковує народ на народ. По відношенню до людей іншої віри біблія закликає «не вступати з ними в союз», «не шадити їх», «поражати їх вістрям меча» і т. п. Ісус Христос загрожує геєною вогняною всім, хто не вірить в його вчення: «Хто не зі мною, той проти мене» (Матф., XII, 30); «Ворогів же моїх тих, які не хотіли, щоб я царював над ними, приведіть сюди та побийте переді мною» (Лука, XIX, 27).

Проте сучасні церковники не можуть не враховувати корінних змін у національних відносинах, що відбулися в нашій країні за роки Радянської влади, не рахуватися з фактами небувалого піднесення національно-визвольного руху і зв'язаним з ним остаточним крахом колоніальної системи імперіалізму. Пристосовуючи релігію до сучасних умов, християнські богослови замовчують антигуманістичну суть сказань і повчань біблії та висовують на перший план біблійські заповіді про любов до ближнього, про милосердя. Так, архімандрит Нафанаїл «доводив», що християнство за своєю суттю інтернаціональне, що християнська релігія нібито заклала «міцну основу дружбі народів»². Інший апологет російського православ'я митрополит Микола говорив, що «люди різних вірувань і поглядів, різних націй і становищ можуть мирно співіснувати на землі»³.

На сторінках «Журналу Московської патріархії» нерідко можна зустріти статті під назвою «Російська церква і дружба між народами», «Християнство і дружба народів» і т. ін., в яких ідеалізується православна церква в минулому та видається за поборницю ідеалів братерства і рівності. Ідучи шляхом фальсифікації і пристосовництва релігії до сучасності, ідеологи російського православ'я намагаються прищепити віруючим думку про те, що розв'язання національного питання в СРСР, розпочате Великим Жовтнем, мало не є відбиттям «божого помислу». У посланні до духівництва та віруючих у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції голови російської православної церкви патріарха Олексія та Священного синоду говориться, що «Жовтнева революція була разом з тим стимулом національного визвольного руху, і ми, разом з усіма нашими співвітчизниками, відчуваємо глибоке задоволення тим, що всі ці починання, співзвучні євангельським ідеалам, знаходять у наші дні велике розуміння і підтримку з боку широких кіл віруючих людей країн світу»⁴.

Розпад колоніальної системи, вплив перемог соціалізму на свідомість широких народних мас примушує і сучасних проповідників західного християнства відмежовуватися від відверто людиноненависницьких теорій, відмовитися від відкритого захисту імперіалістичної політики національного і расового гноблення. Найбільш далекоглядні з них розуміють, що колишні методи національної і колоніальної політики відходять у минуле і лише оголюють і без того непривабливу суть капіталістичного

¹ К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори, т. 10, стор. 157.

² Журнал Московской патриархии (ЖМП), 1944, № 11, стор. 30.

³ ЖМП, 1953, № 1, стор. 27.

⁴ ЖМП, 1967, № 11, стор. 2.

ладу. «Расова дискримінація в Сполучених Штатах, — пише американський католицький професор Д. Леонард, — створює сприятливий ґрунт для комуністичних пропагандистів, які заявляють, що проголошена демократією свобода не що інше як пусті обіцянки й брехня, а дійсна політика Сполучених Штатів — це імперіалістичне завоювання і експансія»¹.

Тому не випадково, що в ідейному арсеналі західних клерикалів переважають демагогічні заяви про дружбу і рівність народів різних рас і націй, які нібито відповідають ідеалам християнства. Ще конференція екуменічного характеру в Оксфорді (1937 р.) спеціально підкреслювала, що «привласнювання кожною расою або нацією переваги крові або долі повинно рішуче заперечуватись християнами як безґрунтовне фактично і таке, що зовсім не має зв'язку з духом євангелія»². У такому ж дусі витримані і офіційні документи сучасного католицизму. Так, в енцикліці Іоанна XXIII «Мир на землі» (1963 р.) знаходимо твердження про те, що «расова дискримінація не може бути виправдана аж ніяк»³.

Проте клерикальні захисники імперіалізму не обмежуються тільки проголошенням «рятівних» властивостей християнства для рішення проблеми національних відносин. У них в запасі є і «теоретичні» аргументи для виправдовування неоколоніалізму, гноблення одного народу другим.

Найбільш розповсюдженими заходами сучасних ідеологів буржуазії є зображення нації як якогось позакласового чи надкласового явища. Вони замовчують той факт, що нація виникає і формується як етнічна і соціальна спільність, яка включає в собі антагоністичні класи капіталістичного суспільства. Виступаючи проти абстрагування протиріч між класами при розгляданні категорії «нація», марксизм-ленінізм вимагає проводити чітку грань між буржуазією і пролетаріатом.

Як вказував В. І. Ленін, національна спільність не повинна приховувати від марксистів її роздвоєності в певних відношеннях. «Є дві нації в кожній сучасній нації — скажемо ми всім націонал-соціалістам, — писав В. І. Ленін, — є дві національні культури в кожній національній культурі»⁴. І якщо трудящі класи є представниками нації на всіх етапах її розвитку, то пануючі класи — лише на її початковій стадії. Ігнорування цієї закономірності дозволяє ідеологам імперіалізму зображувати ідеологію, політику та практику сучасної буржуазії як відбиття загальнонаціонального інтересу, «духу» всієї нації. Це ж характерно й для теоретиків західного християнства. «Кожна нація, — писав провідний сучасний протестантський теолог і філософ П. Тілліх, — визначається двома елементами: природним самоутвердженням як живучої і зростаючої структури влади і в той же час свідомістю наявності покликання представляти, розповсюджувати, захищати принцип загальної значущості»⁵.

Якщо дотримуватися такого визначення нації, то імперіалістична держава перетворюється в абстрактну загальнонаціональну «структуру влади», а здійснювана нею антинародна внутрішня і зовнішня політика стає проявом усвідомлення свого «покликання» усієї нації. Так створюється методологічна основа для виправдання національної і колоніальної політики імперіалізму. У цьому плані дуже показові «теоретичні» виклади політичного лідера сучасного протестантизму Р. Нібура.

¹ J. Leonard, *Theology and Race Relations*, Mil, стр. 39.

² Visser, *The Ecumenical Movement and the Racial Problem*, Paris, 1954, стр. 47.

³ «Never Again War!», Office of Public Information U. N., N. Y., 1965, стр. 89.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стр. 15.

⁵ Tillich, *Christianity and the Encounter of the World Religions*, N. Y., 1961, стр. 16.

На його думку, колоніальні режими не були встановлені, воєнною силою. У намаганні встановити своє панування колонізатори нібито керувалися трьома головними мотивами: місіонерським, який виявлявся в бажанні розповсюдити плоди культури¹; економічним, відбитим у бажанні допомогти місцевому населенню розробляти природні ресурси і поширювати торгівлю, і духовним, який відбивав бажання влади і слави для підняття престижу своєї нації. Це бажання влади і слави виявилось у «расовій гордовитості» європейців у ставленні до цвітних народів Азії та Африки, що і було «більш міцним джерелом обурення підлеглих людей, ніж економічна експлуатація»². Показуючи в такому перекрученому вигляді колоніальну політику західноєвропейських країн, Нібур нічого не говорить про дійсну роль християнських місіонерів, яких спонукала не пристрасть до просвітительства, а пристрасть до збагачення. Нібур також нічого не говорив про те, що насильницька християнізація провадилась не стільки для перетворення людей в «божих рабів», скільки в рабів колонізаторів. Він вихваляє так звану допомогу «технічних цивілізацій» «відсталим культурам», замовчуючи те, що економічна та культурна відсталість народів колоній є результатом панування колонізаторів. Але протестанський теолог не може умовчати про ненависть народів Азії та Африки до своїх гнобителів, причину якої він пояснює за допомогою християнських постулатів.

Нібур вважає, що джерело «расового упередження» міститься в самій природі людини: «Расове упередження», презирство до іншої групи є неминучим супутником расової гордості, а расова гордість є неминучим супутником етнічної волі до життя»³. Ця одухотворенна воля до життя перетворюється в волю до влади, яка нібито призводить до расового гноблення. Як приклад протестантський теолог наводить расову дискримінацію негрів у США.

«Расове упередження проти негрів було настільки сильним тому,— пише він,— що меншість страждала з-за своєї власної «попередньої умови рабства», своєї відсутності технічної і культурної обізнаності і своєю темною шкірою, яка, безумовно, відрізняється від пануючого білого типу»⁴. Виявляється, вся справа в тому, що негри як етнічна група відрізняються від більшості населення, і в силу цього до них з несвідомим «упередженням» ставляться білі расисти. Те ж саме нібито відбувається і у відносинах між колонізаторами та пригнобленими народами. «Відношення моралі до процентних показників,— закінчує свої міркування Нібур,— нагадує всім нам про тлінність нашої свідомості і про обмеженість нашого терпіння»⁵.

Отже, расизм і національне гноблення стають не наслідком певних соціально-економічних умов, а наслідком обмеженості людської свідомості. По суті це значить не тільки виправдування расистської ідеології, тому що вона тлумачиться як підсвідома, але і практично увіковічує расизм, бо він проголошується однією з форм «первородного гріха», спокутити який можливо тільки релігійною покірністю.

Як і протестантські теологи, ідеологи і проповідники сучасного католицизму претендують на визнання свого вагомego внеску в справу конструктивного розв'язання питання національних відносин. «Часто досягається великий прогрес,— заявляє відомий католицький діяч США

¹ R. Niebuhr, Nations and Empires, L., 1959, стр. 202.

² Там же, стр. 203.

³ R. Niebuhr, The Children of Light and the Children of Darkness, N. Y., 1946, стр. 139.

⁴ R. Niebuhr, Man's Nature and His Communities, N. Y., 1965, стр. 101.

⁵ «Reinhold Niebuhr on Politics». N. Y., 1960, стр. 230.

Д. Лафарж, — коли люди знають, що існує католицька точка зору на питання національних відносин». ¹ Але про який «прогрес» може йти мова, якщо католицька церква США санкціонує агресивну політику американських монополій, якщо Ватикан по суті не засуджує реваншистських домагань західнонімецьких неонацистів, намагається обілити брудні справи колонізаторів? В енцикліці «Про розвиток народів» (1967) папа Павло VI підтримує офіційну версію буржуазної пропаганди про «цивілізаторську» місію колонізаторів, заявляючи про свою потребу відзначити «позитивні сторони колоніалізму». Духовний вождь католиків пише, що слід «віддати належне праці колонізаторів, які багатом відсталім країнам принесли свою науку і техніку». ² По суті це означає підтримку Ватиканом політики неокolonіалізму, яка виявляється в намаганні імперіалістичних монополій зберегти за собою під виглядом «технічної» та «наукової» допомоги контроль над країнами, які звільнилися від колоніального гніту.

Вірним помічником самодержавства в його намаганні перетворити Росію в «тюрму народів» виступала в минулому російська православна церква, коли вона вважалась «найпершою і пануючою».

Не випадково В. І. Ленін зазначав, що в царській Росії «церква була у кріпосній залежності від держави» ³. Вона була одним із важливих знарядь колоніальних захватів царизму, які супроводжувалися примусовим навертанням населення до православної віри. Ще недавно православні богослови віддавали належне тим церковникам, які активно допомагали перетворенню так званих «іногородців» у рабів царського самодержавства. Так, «Журнал Московської патріархії» вихваляє якогось Авраама Чухломського, який був «відомий своєю багатоплідною місіонерською діяльністю серед найближчого до нього населення, яке дотримувалось язичницьких забобонів» ⁴. Тут же вихваляється інший «святий» Стефан Пермський за те, що поклав «заснування християнства серед зирян». Таке вихваляння найбільш активних колонізаторів у рясах є своєрідною формою виправдання колоніальної політики російського самодержавства і його спільниці — російської православної церкви.

Зараз православні проповідники вважають за краще «забувати» колонізаторську діяльність своїх старших одновірців. Вони засуджують, згідно з духом часу, колоніальну політику імперіалізму, проголошують принцип рівноправного економічного співробітництва на користь всіх народів. Говорячи про співробітництво і взаємодопомогу всіх народів як про важливий фактор їх розвитку, православний богослов Н. Заболотький відзначає, що така політика «повинна бути підтримана церквами, бо в ній здатні виявитись взаємна братерська любов народів і загинути згубне насіння егоїзму, згубне нехтування інтересами малих народів сильними їх партнерами» ⁵.

Відомо, що кожна релігія видає себе за єдино правдиву, істинну а всі інші вважає невірними, помилковими. Так, наприклад, митрополит Микола називав істинною релігію православ'я, а істинною церквою — православною ⁶. А один із теоретиків сучасного протестантизму П. Тілліх заявляв, що тільки протестантизм утворює надію на братерство між людьми, бо «вічні протестантські принципи» ⁷. Насаджуючи розподіл лю-

¹ I. La Farge, *The Catholic Viewpoint on Race Relation*, N. Y., 1960, стор. 118.

² «Polityka», Warszawa, NR 14 (527) від 8/IV 1967 р.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 64.

⁴ ЖМП, 1958, № 2, стор. 43.

⁵ ЖМП, 1967, № 7, стор. 55.

⁶ Див. ЖМП, 1958, № 1, стор. 28—29.

⁷ «Theology of P. Tillich», N. Y., 1956, стор. 66.

дей за їх релігійними переконаннями, релігія перешкоджає зміцненню дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму. Ще й сьогодні проявляється прихована, а іноді й відкрита ворожнеча між інакочисливцями. Ще й сьогодні є церковники і сектанти, які замасковано або відверто пропагують націоналізм і космополітизм. Іеговісти, наприклад, говорять, що у людини немає батьківщини, що її вітчизною є «царство Іегови», яке буде встановлене після перемоги іеговістів над «сатанистами», тобто над усіма ворогами Іегови, в тому числі комуністами та атеїстами. Навіть у документах іеговісти не вказують свою національність. Називаючи радянський соціалістичний лад сатанинським, вони вважають зразком майбутнього соціального устрою «царство Іегови» — Сполучені Штати Америки. Надійним засобом для маскування своїх шовіністських поглядів вважають релігію і церкву деякі православні богослови. Маскуючись до певного часу, вони переходять і до відкритих дій. Так, в Ленінградській духовній академії колишній керівник кафедри морального богослов'я А. Угланський нацьковував учнів різних національностей один на одного¹.

Проте в сучасному християнстві чітко вимальовується і інша тенденція. Церковники намагаються не стільки підносити перевагу та істинність своєї віри перед іншими, скільки відшукати шляхи для зближення всіх різновидів християнства. Така тенденція обумовлена глибокою кризою релігійної ідеології, намаганням її захисників по можливості пом'якшити віроповідальні чвари в ім'я зміцнення авторитету релігії і церкви, що сильно захитався. Навіть такий традиційно консервативний інститут, яким є католицька церква, змушений відмовитися від політики «гордої непримиренності», яка до недавнього часу проводилася по відношенню до некатолицького світу. Ця політика знаходить повне взаємне розуміння з боку ідеологів інших релігійних напрямків. Основу для зближення вони бачать у фанатичній вірі в бога. Як зазначають сучасні проповідники баптизму, «об'єднання не полягає в тому, що еллін стане іудеєм або іудей еліном, а в тому, що обидва живуть поруч в мирі во Христі»². Так, проповідь «єдності братів во Христі» проголошується універсальним засобом для вирішення всіх соціальних і національних проблем. А це на ділі означає заклик до відходу від дійсності, примирення з соціальною несправедливістю, з соціальною нерівністю.

Практика комуністичного будівництва переконливо показує, що не релігія, а комунізм «виконує історичну місію визволення всіх людей від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації, від страху війни і утверджує на землі М и р, П р а ц ю, С в о б о д у, Р і в н і с т ь, Б р а т е р с т в о і Щ а с т я всіх народів»³.

Намаганням зміцнити віру в єдиного бога церква не ліквідує ні національної нерівності, ні національної ворожнечі, не дає практичних лозунгів для розв'язання проблеми національних відносин. Ось чому залишається незмінною реакційна, антигуманістична суть християнської релігії.

¹ Див. ж. «Наука и религия», 1961, № 11, стор. 36.

² «Братский вестник», 1968. № 1, стор. 36.

³ Програма КПРС, стор. 5.

ДО ПИТАННЯ ПРО НАУКОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ ПРАЦІ В КОЛГОСПАХ¹

Л. М. Чегринець

Сучасний рівень сільського господарства, коли на перше місце висунуті такі форми організації виробництва, як спеціалізація і концентрація, настійно вимагає удосконалення і розвитку наукової організації праці. Спеціалізація виробництва, базуючись на широкому застосуванні механізмів, комплексній механізації, типізації машинно-тракторного парку, сприяє кращому використанню праці людей, удосконаленню їх навичок і майстерності.

Критерій спеціалізації — максимальне одержання сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі при найменших затратах праці і коштів, тобто підвищення продуктивності суспільної праці. Про вплив спеціалізації на економічні показники говорять дані таблиці.

З таблиці видно, що в спеціалізованих господарствах по відгодівлі великої рогатої худоби затрати праці на центнер приросту менші і собівартість продукції нижча. Якщо в цілому по неспеціалізованих колгоспах розглянутих у таблиці районів затрати праці на один центнер приросту становили 15,84 людино-днів, а собівартість—113 крб. 46., коп., то в спеціалізованих господарствах — відповідно 11,06 людино-днів і 103 крб. 01 коп.

Одночасно таблиця показує, що у спеціалізованих господарствах є ще великі резерви для ефективного використання праці і зниження собівартості. Так, затрати праці на центнер приросту в окремих районах коливаються в межах від 6,2 до 17,65 людино-днів. Це свідчить про те, що можливості наукової організації праці в умовах спеціалізації і концентрації виробництва не всюди використовуються в однаковій мірі.

Як приклад, розглянемо 2 колгоспи, які на початку шістдесятих років спеціалізувалися на вирощуванні і відгодівлі великої рогатої худоби. Це колгоспи ім. Щорса Роменського району і колгосп «Шлях до комунізму» Конотопського району. Вони мають приблизно однакові природно-кліматичні та економічні умови (площа сільгоспугідь, основні фонди, виробництво зерна, м'яса, молока на 100 га сільськогосподарських угідь). За 1960—1962 роки ці господарства значно укрупнилися: колгосп ім. Щорса збільшив земельні угіддя на 35%, а колгосп «Шлях до комунізму» — на 45%, основні виробничі фонди в обох колгоспах зросли приблизно втричі. Замість дрібнорільничих і тваринницьких бригад тут створені спеціалізовані бригади, в яких здійснено розподіл праці. Бригади стали складатися з кормачів, фуражирів, трактористів, механізаторів.

¹ Питання наукової організації праці розглядаються на прикладі тваринницької галузі виробництва колгоспів Сумської області.

Вже ці заходи незабаром позначилися на результатах господарювання. Виробництво м'яса у 1962 р. в колгоспі ім. Щорса зросло майже вдвое порівняно з 1960 роком, затрати праці скоротилися з 13,94 людино-

Вплив спеціалізації та концентрації на економічні показники

Райони	Кількість колгоспів, що спеціалізуються на відгодівлі великої рогатої худоби	Кількість спеціалізованих господарств, %	Собівартість 1 цн приросту, крб.	
			у спеціалізованих	в інших
Білопольський	2	6,25	100—26	122—05
Буринський	2	8,00	118—98	132—66
Конотопський	1	9,37	113—46	117—37
Краснопільський	1	4,7	88—17	100—66
Недригайлівський	1	4,76	118—86	124—55
Роменський	1	2,7	101—70	101—23
Сумський	1	3,22	96,58	111—38
Усього	11	5,5	103,01	113—46

дня на центнер приросту до 9,25 людино-дня, собівартість центнера продукції знизилася на 2 крб. 20 коп. У колгоспі «Шлях до комунізму» виробництво м'яса збільшилося в 2,7 рази, затрати праці з 18,8 до 12,5 людино-днів, а собівартість — на 3 крб. 28 коп.

Зараз ці колгоспи — великі спеціалізовані господарства, з побудованими за типовими проектами телятниками, обладнаними механізмами по роздачі кормів, прибиранню гною, з автоматичним поїнням худоби.

Однак наслідки господарювання тут різні. Якщо в колгоспі ім. Щорса затрати праці на центнер приросту знизилися 1967 року проти 1962 на 3,05 людино-днів, то в колгоспі «Шлях до комунізму» вони зросли на 3,05 людино-днів. Підвищилася і собівартість 1 цн приросту з 98 крб. 27 коп. у 1962 р. до 121 крб. 09 коп., у 1967 р. Різний рівень затрат праці позначився і на рентабельності виробництва продукції тваринництва. Якщо в колгоспі ім. Щорса рівень рентабельності тваринництва неухильно зростав (1965 р.—16,3%; 1966 р.—18%; 1967 р.—26%), то в колгоспі «Шлях до комунізму» він падав (32,2% — у 1965 р., 28,3% — у 1966 р., 19,8% — у 1967 р.).

Однією з основних причин такого становища в колгоспі «Шлях до комунізму» є недостатній рівень організації праці та порушення правильного співвідношення між зростанням продуктивності і оплати праці. Аналіз структури собівартості центнера приросту великої рогатої худоби в колгоспі «Шлях до комунізму» показує, що найбільшій питомої ваги в ній набирає оплата праці, а в колгоспі ім. Щорса — витрата кормів, що цілком природно для господарства, яке спеціалізується на відгодівлі худоби.

Збільшення питомої ваги оплати праці в собівартості продукції є наслідком зростання витрат праці, з одного боку, та підвищення оплати праці — з другого. Слід сказати, що оплата праці зростає і в колгоспі ім. Щорса, але темпи її дещо відстають від темпів зниження витрат праці, тоді як в колгоспі «Шлях до комунізму» в останні роки виявилася тенденція перевищення темпів зростання оплати праці над темпами зростання її продуктивності. Так, якщо в 1966 р. проти 1965 року продуктивність праці становила 116,9%, то оплата праці — 121,1%, а в

1967 р. проти 1966 року — відповідно 92,6% і 99,8%.¹ Якщо врахувати і громадські фонди споживання, то перевищення зростання оплати праці над зростанням її продуктивності буде ще значнішим.

тваринництва у колгоспах семи районів Сумської області, 1967 р.¹

Приріст, цн		Затрати праці на 1 цн в людино-днях		Рентабельність, %		Питома вага спеціалізованих господарств у поставках м'яса
у спеціалізованих	в інших	у спеціалізованих	в інших	у спеціалізованих	в інших	
4912	28582	9,34	15,75	46,6	—4,2	34,9
2724	16376	11,89	17,65	20,01	—0,7	18,8
7832	24768	12,89	16,36	16,06	2,28	97,7
1242	23858	9,98	13,02	26,5	8,15	5,1
3200	19036	13,65	18,77	52,4	—3,86	18,9
3182	41218	6,20	16,01	36,9	17,55	18,2
2144	30256	10,99	13,91	37,4	—3,5	27,1
25236	184294	11,06	15,84	35,4	+3,3	22,7

¹ Таблицю складено за даними річних звітів колгоспів і виробничих управлінь сільського господарства за 1967 р.

Таким чином, ті заходи, які були зв'язані із впровадженням нової техніки, передової технології виробництва, забезпеченням господарства кормовою базою внаслідок порушення правильного співвідношення між зростанням продуктивності і оплати праці, хоч і привели до зростання її продуктивності, однак не забезпечили зниження собівартості продукції, зростання рівня рентабельності виробництва.

Аналіз організації праці в тваринництві колгоспу «Шлях до комунізму» показав, що 35—40% затрат праці на один центнер приросту можна віднести за рахунок недостатнього рівня механізації праці, в тому числі 25% за рахунок відсутності до середини 1967 р. механізації праці по доставці фуражу, 6,8% за рахунок частих простоїв кормоцеху і 5—7% за рахунок відсутності механізації інших процесів.

Але якщо не брати до уваги тієї частини затрат праці, які зумовлені недостатньою її механізацією, то і тоді затрати праці на центнер приросту безпосередньо по обслуговуванню великої рогатої худоби в телятниках становитимуть десь 10 людино-днів, або на 4 людино-дня більше, ніж в колгоспі ім. Щорса. Цей розрив можна пояснити тільки недостатнім рівнем наукової організації праці в колгоспі «Шлях до комунізму».

У колгоспі ім. Щорса відгодівельник складається з п'яти телятників, розташованих на одній ділянці, загальною місткістю 1600 голів. Худоба відгодовується головним чином жомом. Це виключає необхідність мати на фермі кормоцех.

Для полегшення робіт по доставці жому і здешевлення його колгосп власними силами поклав залізничну лінію з станції Біловоди. Біля тупика побудували жомову яму на 5 тис. т. Повністю механізовано поїння худоби. Удосконалення організації праці в цілому по тваринництву полягає в поліпшенні організації окремих виробничих процесів, до яких належить підготовка кормів, їх роздача, прибирання гною з приміщень, зважування худоби та ін.

¹ Підраховано за матеріалами первинного обліку в колгоспі.

У колгоспі ім. Щорса впровадження НОП почали із встановлення науково обґрунтованих норм затрат праці на виконанні цих операцій. Найбільш трудомістка праця — годування тварин. Було встановлено, що при використанні кормороздавачів з ручним подаванням кормів у бункер, один працівник на обслуговуванні однієї голови худоби витрачає 4—5 хвилин на день. Враховуючи, що він повинен стежити за санітарним станом приміщення і тварин, навантаження йому встановлено у розмірі 80 голів. Із розрахунку норм витрат часу по операціям кількість працівників відгодівельника визначилась у 52 чоловіка. Точний розрахунок витрат часу по операціях дозволив упорядкувати труд груп працівників. Вони зайняті лише годуванням, напуванням тварин, прибиранням гною з приміщення, підготовкою тварин до відгодівлі і здачі на м'ясо. Догляд за роботою кормороздавачів, автопоїлок і транспортерів, по вивезенню гною, накачування води у водонапірну башту здійснює механізатор.

Сучасний рівень механізації процесів праці в тваринництві зумовлює однозмісний режим праці, який має ряд недоліків. Перш за все це стосується умов праці і відпочинку працівників. Працівник з невеликими перервами повинен бути цілий день на фермі. Це перевтомлює його і в той же час позбавляє нормального відпочинку, не створює необхідних умов для підвищення культурно-технічного і загальноосвітнього рівня, а також негативно впливає на дисципліну праці.

Перехід на двозмісну роботу значно поліпшить умови праці, підвищить її продуктивність. Підраховано, що завершення комплексної механізації процесів праці, зміцнення кормової бази, подальше удосконалення наукової організації праці дасть можливість обслуговувати одним працівником не 80, а 160—180 голів великої рогатої худоби.

Зовсім інша картина в колгоспі «Шлях до комунізму». Відгодівельники тут розміщені на трьох дільницях, розташованих на значній відстані одна від одної. Більша частина приміщень мало пристосована для механізації процесів праці. Так, на третій дільниці праця тваринників механізована тільки на 37%, тому при роздачі корму замість 4—5 хвилин на одну голову, як це має місце у колгоспі ім. Щорса, витрачається 8 хвилин. Втрата тільки трьох хвилин за день при обслуговуванні 2300 голів худоби, що знаходяться на відгодівлі, збільшує витрати праці на 115 годин. При 8-годинному робочому дні це вимагає додатково 15 чоловік. До того ж наявність кормоцеху тільки на одній ділянці потребує додатково 35 фуражирів для транспортування корму. Всього у відгодівельнику зайнято постійно до 100 чоловік. На одного працівника припадає в середньому по 25 голів худоби на відгодівлі. Це вдвоє менше, ніж у колгоспі ім. Щорса.

Поділ відгодівельника на 3 дільниці не відповідає принципам спеціалізації і концентрації тваринництва в колгоспі. Він погіршує умови наукової організації праці. Відсутність належного рівня механізації і наукової організації праці і виробництва не дозволяють в колгоспі «Шлях до комунізму» використовувати економічні переваги спеціалізації і концентрації тваринництва при відгодівлі великої рогатої худоби.

Зараз у колгоспах Сумської області провадиться велика робота по розміщенню і спеціалізації сільського господарського виробництва на перспективу. Особливо це стосується тваринництва, оскільки в рослинництві великих змін не передбачається. До 1975 року проти 1967-р. в області зросте виробництво м'яса на 52—54%, молока — на 42—44%, яєць — 2,2—2,3 рази, вовни — на 5—7%. Причому, переважну частину продукції повинні давати спеціалізовані господарства. Так, вони мають дати яловичини 65—70%, свинини — 70—80%, яєць — 100%. У зв'язку

з цим необхідно звернути увагу на проведення поглибленої спеціалізації всередині району, визначення невеликої кількості товарних галузей в оптимальних розмірах. Слід також передбачити заходи щодо внутрігосподарської спеціалізації виробництва, правильного розподілу і концентрації виробничих завдань по бригадах, фермах, відділеннях.

Важливу роль відіграватиме подальше впровадження принципів наукової організації праці, в тому числі подальше поліпшення організації робочих місць, удосконалення організації внутрігосподарських виробничих підрозділів, забезпечення їх ефективної взаємодії, відбір і впровадження раціональних методів і прийомів праці, які забезпечують вищу її продуктивність, удосконалення роботи по нормуванню і оплаті праці, подальша механізація важкої фізичної праці, створення необхідних санітарно-гігієнічних умов праці, впровадження раціональних режимів праці і відпочинку і т. п. Все це має велике значення в системі заходів, що забезпечують наукову організацію праці і її високу продуктивність.

ПРО ФАКТОРИ ЗРОСТАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

П. Є. Горелов

Квітучою і могутньою зустріла наша Батьківщина свій п'ятдесятирічний ювілей. Невпізнанно змінилась вона за півстоліття. Якщо до революції царська Росія виробляла біля 4% світової промислової продукції, то тепер Радянський Союз виробляє близько 20% її.

Перша в світі соціалістична держава залишила далеко позаду по рівню промислового виробництва всі найбільш розвинуті капіталістичні країни Європи і стала поряд з США, промисловим гігантом світу, наче і переконливо показавши перевагу соціалістичного способу виробництва перед капіталістичним.

Основним джерелом піднесення економіки нашої країни є швидке і неухильне підвищення продуктивності праці, яка тільки за період з 1928 по 1965 рік збільшилась більш ніж у 11,5 раза, за рахунок чого щорічно досягалась більша частина приросту промислової продукції.

Зростання продуктивності праці забезпечує збільшення національного доходу, соціалістичних нагромаджень, підвищення добробуту трудящих, прискорює рух нашої країни по шляху до комунізму.

Ще в перші роки Радянської влади В. І. Ленін писав: «Підвищення продуктивності праці становить одне із корінних завдань, бо без цього остаточний перехід до комунізму неможливий»¹.

І в наші дні боротьба за всебічне підвищення продуктивності праці являється першочерговим завданням.

Вересневий Пленум ЦК КПРС та XXIII з'їзд партії підкреслили важливість цього завдання і своїми рішеннями положили початок новому етапові в розвитку радянської економіки.

Головною об'єктивною умовою зростання продуктивності праці є розвиток продуктивної сили праці, в основі якого лежить зростання продуктивних сил. Саме вони роблять працю людини більш плідною, полегшують її, дають можливість людині виробляти більше матеріальних цінностей. Чим вищий рівень розвитку продуктивних сил, тим вищий рівень продуктивної сили праці, тобто тим більша продуктивність праці. К. Маркс указував, «що робітник завдяки підвищенню продуктивної сили праці дістає змогу виробити більше при попередній затраті праці протягом попереднього часу»². Отже, завдяки росту продуктивних сил можливості людської праці розширюються, збільшується її продуктивна сила.

Продуктивна сила праці в свою чергу залежить від ряду умов. Говорячи про них, К. Маркс писав: «Якщо залишити осторонь відмінність природних особливостей і набутих виробничих навиків різних людей, то продуктивна сила праці повинна залежати головним чином:

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 90.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 390.

1) від природних умов праці, як от: родючості ґрунту, багатства рудників і т. д.;

2) від прогресуючого удосконалення суспільних сил праці, яке зумовлюється виробництвом у великому масштабі, концентрацією капіталу, комбінуванням праці, поділом праці, машинами, удосконаленням методів виробництва, застосуванням хімічних та інших природних факторів скорочення часу і простору за допомогою засобів зв'язку і транспорту і всякими іншими винаходами, за допомогою яких наука змушує сили природи служити праці і завдяки яким розвивається суспільний або кооперативний характер праці»¹.

Передусім, головна продуктивна сила — люди, з їх природними особливостями і навичками, накопленими знаннями і вмінням, з усім тим, що є передумовою всякого суспільного виробництва, його основним складовим елементом.

Про те, який велетенський крок зробила наша країна за свою піввікову історію у розвитку культурної революції, у підвищенні освітнього рівня населення, поширення наукових знань видно із слідуючих даних. Якщо у 1914—1915 учбовому році всіма видами навчання було охоплено всього 10,5 млн. чол., то у 1964—1965 р. майже 69 млн. чол. За цей період кількість учнів в училищах і школах професійно-технічного навчання збільшилась з 106 тис. до 1607 тис. чоловік, в середніх спеціальних учбових закладах — 54 тис. до 3326 тис. чол., у вищих учбових закладах — з 127 тис. до 3608 тис. чоловік. Кількість тих, що навчаються новим професіям і підвищують свою кваліфікацію на виробництві і на курсах, зросла з 645 тис. до 13721 тис. чол.².

Визначальну і все більш зростаючу роль у розвитку продуктивної сили праці відіграють громадські сили праці, до яких К. Маркс відносить концентрацію виробництва, розподіл і комбінування праці і майже все те, що нині визначаємо поняттям науково-технічного прогресу. Як відомо, наша промисловість відзначається виключно високим ступенем концентрації виробництва. Досить вказати на той факт, що на 15,8% всіх промислових підприємств, кожне з яких виробляє валової продукції на суму понад 5 млн. карбованців, зайнято 61,5% всіх робітників і вони виробляють 74,2% всієї валової продукції. Звичайно, концентрація сприяє росту продуктивної сили праці до певного періоду. У кожній галузі існує свій оптимальний розмір, до якого продуктивна сила праці зростає.

Виключну роль у розвитку продуктивної сили праці і продуктивних сил відіграє розподіл праці, спеціалізація виробництва. К. Маркс вказував, що «рівень розвитку продуктивної сили праці і продуктивних сил нації виявляється найбільш наочно в тому, в якій мірі розвинутий у неї розподіл праці»³.

Розподіл праці, спеціалізація, кооперування і комбінування виробництва є складовими елементами організації виробництва. У часи К. Маркса виробничі процеси ще не досягли великої складності. Інша справа тепер. Організація виробництва, тобто поєднання у просторі і в часі спільної праці учасників виробничого процесу з речовими елементами виробництва, надзвичайно ускладнилася і перетворилася в науку. Наукова організація виробництва і праці у наш час є одним з найважливіших факторів ефективності праці, вона підвищує продуктивну силу праці. Від організації виробництва залежить найбільш повне використання наявних продуктивних сил, матеріальних і трудових ресурсів, а отже, і підвищення продуктивності праці. Ось чому В. І. Ле-

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 126.

² «Народное хозяйство СССР в 1964 г.». Статиздат, М., 1965, стор. 667.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 19.

нін у свій час підкреслював, що після завоювання влади «висувається... на перший план корінне завдання створення вищого, ніж капіталізм, суспільного укладу, а саме: піднесення продуктивності праці, а в зв'язку з цим (і для цього) її вища організація»¹.

У нашій промисловості широко розвинута предметна спеціалізація і недостатньо розвинута детальна і технологічна. Особливо відстає спеціалізація виробництва інструмента, оснащення заготівель, запчастин ремонту та ін. Це становить перешкоду в заміні ручної праці машинною. А саме «В заміні ручної праці машинною... — писав В. І. Ленін, — полягає вся прогресивна робота людської техніки»². Машина є основним знаряддям виробництва, що підвищує продуктивну силу праці. Вона скорочує робочий час, полегшує працю, знаменує перемогу людини над силами природи. Заміна ручної праці машинною — головна умова підвищення продуктивної сили праці.

Але машина приводиться в рух у наш час майже виключно електроенергією. Отже важливою умовою розвитку продуктивної сили праці є випереджаючий розвиток електроенергетики, тим більше, що електроенергія в усе більших масштабах застосовується і для технологічних потреб виробництва, у побуті і т. д. Електроозброєність праці, в силу цього, є одним з основних показників розвитку продуктивної сили праці. За період з 1913 по 1965 рік вона збільшилась у промисловості в 33 рази. Виробництво електроенергії зросло в 2 млрд. квт г. у 1913 р. до 507 у 1965 році.

Все більшу роль у розвитку продуктивної сили праці відіграє хімізація народного господарства. Нові предмети праці, що створюються хімічною промисловістю, замінюють традиційні матеріали і вимагають для своєї обробки набагато менше затрат праці. Внаслідок цього хімізація народного господарства створює додаткову можливість виробляти все більше споживних вартостей.

Особливо важливого значення набуває тепер наука, яка все більше стає безпосередньо продуктивною силою.

К. Маркс багаторазово у своїх працях підкреслював, що завдяки розвитку науки, росту продуктивної сили праці за один і той же час і при тій же затраті праці може бути зроблено більше. Отже, продуктивна сила праці, будучи головною умовою зростання продуктивності праці, створює тільки можливість цього зростання.

Але яким чином ця можливість, здібність праці підвищити свою продуктивність реалізується, перетворюється в дійсну продуктивність, результативність?

К. Маркс вивчав капіталістичний спосіб виробництва, і тому відповідь на питання він дає для умов капіталістичного виробництва. Він пише: «Загалом зростання продуктивних сил... полягає в тому, щоб в один і той самий час може бути вироблено більше, і значить за законом конкуренції, повинно бути вироблено більше»³.

Отже, у капіталістичному суспільстві можливість підвищення продуктивності праці, що виникає в результаті розвитку продуктивних сил і продуктивної сили праці, реалізується завдяки конкуренції, в основі якої лежить приватна капіталістична власність на засоби виробництва.

Прагнення капіталіста одержати максимум прибутків, вижити в боротьбі з конкурентами, перемогти їх, штовхає його на безупинне розширення виробництва, на підвищення його ефективності, на використання усіх можливостей, які має його підприємство, і тим самим він добивається якомога більш повного використання досягнутого рівня

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, тор. 223.

² В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 87.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 6, стор. 575.

розвитку продуктивної сили праці, підвищення її продуктивності. Він зацікавлений у розвитку продуктивної сили праці, оскільки «...всі методи підвищення суспільної продуктивної сили праці... є в той же час методи збільшення виробництва додаткової вартості або додаткового продукту...»¹, оскільки підвищення продуктивної сили праці веде до скорочення втрат виробництва. Точно так і сама продуктивність праці, яка є результатом використання продуктивної сили праці «... цікавить капіталіста лише остільки, оскільки вона для нього реалізується як прибуток»². Так, погоня за прибутком, особиста матеріальна заінтересованість капіталіста штовхнули його на всебічне використання і розвиток продуктивної сили праці, на підвищення її плодотворності.

В іншому становищі опиняються безпосередні виробничники-робітники. При капіталізмі продуктивна сила праці — «засоби виробництва, речові умови праці — матеріали праці, засоби праці (а також і життєві засоби) — виступають не як підпорядковані робітників, а навпаки, робітник підпорядкований їм. Не він застосовує їх, а вони застосовують його»³. Робітник в міру розвитку продуктивних сил і зростання продуктивності його праці все більше експлуатується, все більше частина плодів його праці становиться прибутком капіталіста. В таких умовах робітник не може бути заінтересований у підвищенні продуктивності власної праці. Отже інтереси капіталіста і робітників протилежні, антагоністичні. Але робітник змушений підвищувати продуктивність своєї праці, щоб забезпечити себе і сім'ю необхідними засобами існування, а також тому, що йому постійно загрожує звільнення за погану роботу, загрожує безробіття і голодне існування.

У результаті цього, з одного боку, капіталістичний спосіб виробництва це «...найпродуктивніше ...порівняно з попередніми формами»⁴, з другого — внаслідок приватної власності на засоби виробництва, антагоністичності інтересів основних класів цього суспільства, невідповідності виробничих відносин, характер продуктивних сил, конкуренції та анархії в виробництві ріст продуктивності праці гальмується, проходить нерівномірно й повільно порівняно з тими можливостями, які відкриваються безперевним розвитком науки і техніки.

Прямо протилежна картина створюється в умовах соціалістичного способу виробництва, при якому немає приватної власності на засоби виробництва, експлуатації людини людиною, анархії виробництва, антагоністичних суперечностей, при якому панує соціалістична власність, що створює можливість ведення планового господарства, можливість єдності інтересів усіх шарів суспільства, дружби і співробітництва між усіма учасниками соціалістичного виробництва. У соціалістичному суспільстві об'єктивно усі заінтересовані у розвитку продуктивних сил, у підвищенні ефективності виробництва. Якщо у капіталістичному суспільстві існує тільки матеріальна і до того ж особиста заінтересованість купки експлуататорів у розвитку виробництва, у підвищенні продуктивності праці, то у соціалістичному суспільстві поряд з особистою матеріальною заінтересованістю існує колективна і суспільна, і, крім того, моральна, ідейна заінтересованість в успішному розвитку всього соціалістичного виробництва, що наочно проявляється у всенародному соціалістичному змаганні.

Саме спільність інтересів радянських людей в поєднанні з плановим розвитком виробництва, відповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил і забезпечує найбільш повне використання

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стр. 592.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, стор. 116.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, стор. 372.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, стор. 173.

продуктивної сили праці, її можливостей, неухильне і швидко зростання продуктивності праці і на цій основі гігантський ріст могутності Радянської держави. Таким чином, продуктивність праці залежить, передусім, від об'єктивних умов виробництва, від розвитку продуктивних сил, від досягнутого рівня продуктивної сили праці. Це основний об'єктивний фактор зростання продуктивності праці. Але він створює тільки можливості росту. Без наявності його неможливий ріст ефективності праці, хоч тільки його також недостатньо. Самі по собі матеріальні продуктивні сили, матеріалізована праця не можуть дати ніякої продуктивності. Необхідна участь живої праці, яка «... одним своїм дотиком воскрешає засоби виробництва з мертвих, одушевляючи ці засоби виробництва, вона перетворює їх у фактори процесу праці і з'єднується з ними в продукти»¹.

Не можна забувати, що носій живої праці — людина, — має свідомість і ефективність її праці залежить від ставлення до праці, від напруження зусиль, від ініціативи, а все це залежить, в свою чергу, від її заінтересованості в праці. Отже, об'єктивні умови для зростання продуктивності — це головне, це основа. Але без суб'єктивного фактора вони можуть не реалізуватися. Таким чином, для прискорення росту продуктивності праці в умовах соціалістичного способу виробництва необхідно враховувати і поєднувати об'єктивні і суб'єктивні фактори. Для досягнення вищого рівня розвитку продуктивних сил, плодотворності праці необхідно матеріально заінтересувати учасників виробництва у найбільш ефективному використанні продуктивних сил, у підвищенні результативності їх праці, у всемірному розвитку продуктивних сил, а тим самим у найбільш ефективному використанні продуктивних сил, а тим самим у досягненні достатку предметів споживання і розподілу їх по потребах в міру того, як праця переходить у звичку, перетворюватиметься в потребу.

В. І. Ленін ще у 1920 році писав: «Нам треба добитися того, щоб поголовно всі члени профспілок були заінтересовані у виробництві і щоб вони пам'ятали, що, тільки збільшуючи виробництво, підвищуючи продуктивність праці, Радянська Росія спроможна буде перемогти»², він підкреслював, що будувати комунізм треба не на ентузіазмі безпосередньо, а з допомогою ентузіазму, на особистій заінтересованості, на господарському розрахунку³, що соціалізм вимагає свідомого і масового руху вперед до вищої продуктивності праці порівняно з капіталізмом на базі досягнутого капіталізмом, що соціалізм повинен по-своєму, своїми способами здійснити свій рух уперед⁴. Нова система планування і економічного стимулювання в промисловості, розроблена вереснем (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і схвалена XXIII з'їздом партії, створює пряму заінтересованість кожного робітника, майстра, техника, інженера, службовця, кожного колективу у найбільш ефективному використанні виробничих фондів, у підвищенні продуктивності праці, у дальшому розвитку продуктивних сил країни, у найбільш повному використанні всіх можливостей і переваг, які має соціалістичний спосіб виробництва. Економічна реформа сприяє найповнішому прояву творчої ініціативи всіх робітників.

Партія вчить правильно поєднувати матеріальне стимулювання з моральним, що саме їх поєднання дасть найбільший ефект у боротьбі радянського народу за досягнення вищої продуктивності праці — головної умови побудови комуністичного суспільства.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 197.

² В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 449.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 34.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 215.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

(на прикладі суміщення професій)

Є. В. Демічева

Труд у наш час стає все більш ефективним і продуктивним, що зумовлюється не тільки насиченістю підприємства технікою, але й організацією праці. В. І. Ленін, розробляючи шляхи побудови соціалістичної економіки, відзначив, що це найголовніше, найзлободенніше питання нашого суспільного життя.

Ленінські ідеї знайшли всебічне відбиття у матеріалах XXIII з'їзду КПРС. За технічним рівнем виробництва, за кваліфікацією кадрів, сказано у звітній доповіді ЦК КПРС, радянська промисловість вийшла на передові позиції в світі. Однак багато підприємств все ще значно відстають у організації виробництва, що має поєднати техніку і людей в єдиному виробничому процесі.

Технічний прогрес виявляється у створенні все більш потужних і ефективних машин та обладнання. Основними його напрямками у соціалістичній промисловості є такі:

- електрифікація виробництва шляхом широкого застосування електроенергії в рушійних апаратах, технологічних процесах, засобах управління і контролю виробництва;
- комплексна механізація і автоматизація;;
- хімізація, що означає запровадження у виробничі процеси хімічних методів обробки речовини і застосування синтетичних і полімерних матеріалів.

Автоматична техніка стає найважливішим елементом продуктивних сил у період будівництва комунізму. Автоматизація являє собою не тільки головний напрямок науково-технічного прогресу. Вона має соціально-економічне значення, будучи матеріальною основою зростання і удосконалення всього суспільного виробництва, впливаючи на всі сторони трудової діяльності людей. На промислових підприємствах широко впроваджуються автоматичні лінії, їх виробництво безперервно зростає, що видно з таких даних¹:

1950 р. вироблено автоматичних ліній для машинобудування і металообробки (в комплектах) —10;

1955 р.	—115;
1958 р.	— 88;
1960 р.	—174;
1964 р.	—230;
1965 р.	— 228.

¹ «СССР в цифрах в 1967 году». «Статистика», М., 1968, стор. 56.

1966 р. —219;

1967 р. —295.

Якщо в 1950 р. було створено 650 видів нових машин і обладнання, то в 1965 р. — 3366, а також 1510 нових приладів¹.

Широко запроваджується механізація і автоматизація виробничих процесів на харківських машинобудівних підприємствах. Тільки в 1966 р. введено в дію 66 автоматичних, потоково-механізованих ліній. У місті працюють п'ять комплексно-механізованих підприємств, 183 цехи й дільниці, 77 автоматизованих дільниць і понад 7000 одиниць високопродуктивного технологічного обладнання².

Так, на заводі «Серп і молот» діє 42 автоматичні лінії, на яких обробляються найважливіші вузли й деталі дизеля СМД. На заводі «Поршень» встановлено 11 автоматичних ліній, де обновляються поршневі пальці тракторних і автомобільних двигунів.

На ХТЗ — шість автоматичних ліній, впровадження яких дозволить повністю механізувати виготовлення головки циліндрів тракторних двигунів ДТ—57 та Т—74.

На підприємствах машинобудування швидко збільшується кількість діючих агрегатних верстатів-автоматів, в тому числі верстатів з програмним керуванням.

На ХТЗ, наприклад, частка спеціалізованих і агрегатних верстатів, автоматів, і напівавтоматів становить 70% всього парку виробничого обладнання. Продуктивність цих верстатів в середньому на 68,9% вища, ніж тих, що застосовувалися у потоковому виробництві в 1958 році³.

Нова техніка і скорочення робочого дня вимагають переходу до вищого ступеня організації праці. Технічний прогрес і краща організація виробництва мають бути використані на кожному підприємстві для підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції.

Невідповідність організації праці технічному оснащенню і технології виробництва, непорядкованість робочих місць, неправильно розміщені кадри, недоліки в їх професійній підготовці і кваліфікації завдають збитки виробництву. Вони спричиняють втрати робочого часу, неповне використання виробничих можливостей обладнання, зайву витрату сировини, матеріалів, зниження продуктивності праці і погіршення якості продукції.

Зміст організації праці на підприємствах визначається перш за все технічним рівнем виробництва. Досвід багатьох підприємств показує, що механізація і автоматизація дають високий економічний ефект тільки тоді, коли супроводжуються постійним удосконаленням організації праці.

Техніка виробництва і організація праці єдині, планувати і вивчати їх треба у тісному зв'язку. З впровадженням нової техніки слід вживати відповідних заходів щодо поліпшення організації праці, щоб вона відповідала високому рівню техніки й технології. Це забезпечить не тільки повне використання обладнання і робочої сили, але й сприятиме подальшому технічному прогресу. Іноді технічні заходи, що провадяться на заводах, немовби пристосовуються до застарілої організації праці, а це перешкоджає комплексній автоматизації й механізації виробництва, спричиняє виникнення диспропорцій між окремими дільницями виробництва, основними й допоміжними роботами.

Організація праці має багато сторін. У даній статті ми розглянемо лише ті, що зв'язані із суміщенням професій. Технічний прогрес ви-

¹ «Народное хозяйство. в 1965 г.» М., 1966, стор. 205.

² «Соціалістична Харківщина», 29 січня 1967 р.

³ Матеріали відділу головного технолога ХТЗ.

магає розширення трудових функцій працюючих. Кожний робітник, виконуючи певну операцію, що відповідає його кваліфікації, разом з тим повинен знати й інші роботи, необхідні для ритмічності процесу і повного виробничого використання обладнання.

При суміщенні професій робітник виконує функції не однієї, а кількох, звичайно двох різних професій. Викликається це перш за все необхідністю повнішого використання робочого часу і завантаження обладнання. Одночасно суміщення професій веде до розширення трудових функцій робітника, тобто сприяє підвищенню його кваліфікації, робить його працю менш монотонною, більш інтересною.

Суміщення професій безпосередньо зв'язано з підвищенням рівня технічної озброєності виробництва, з широким впровадженням напівавтоматичного і автоматичного обладнання.

У праці робітників зростають функції управління, контролю і організаційно-технічного обслуговування обладнання.

Суміщення професій зумовлено, як уже зазначалося, недостатнім завантаженням робітника основною роботою. Так, наладчик може виконувати також функції чергового електрика по ремонту.

Розрізняють повне і часткове суміщення професій. Останнє полягає в тому, що поряд із основною роботою верстатник виконує операції, що раніше належали робітникам інших професій. Сюди можна віднести об'єднання професій верстатника і наладчика, шорника і мастильника, чергового слюсаря і електромонтера і т. д.

Часткове суміщення професій характеризується тим, що робітники певних професій виконують частину робіт інших професій. Так, верстатник робить тільки підналагодження верстата і усуває дрібні недоліки, а налагоджує верстат наладчик.

Щоб мати уявлення про можливість суміщувати професії, слід вивчити обсяг різних робіт і зайнятість кожного працівника за допомогою спеціальних фотографій робочого дня.

Суміщення професій — типове явище для підприємств машинобудування. Так, на заводі «Серп і молот» у цеху МХ-І усі робітники опанували не менше двох суміжних професій. Наприклад, токарі Г. Сорокін, А. Горбунова, Л. Козакова, фрезерувальник Л. Худошин, шліфувальниця Н. Проценко освоїли чотири-п'ять суміжних професій.¹

В автоматному цеху цього ж заводу електрики оволоділи професією кранівників, у модельному цеху електромонтери по ремонту обладнання водять залізничні електрокари, в котельно-монтажному слюсарі опанували професією бензорізальника.

На ХТЗ в цеху № 5 токар Є. Трещотка, не чекаючи наладчика, сама усуває неполадки. Вона постійно вивчала суміжні професії. Якщо не було заготовок, вона працювала на будь-якому верстаті, виконуючи інші операції. Це давало їй можливість виконувати норму на 150—180% при відмінній якості продукції.²

В цеху № 2 токар-оператор І. Бондаренко, вивчивши кінематику верстата і оснащення різального інструменту, сам налагоджує обладнання, економлячи час, який раніше витрачав на очікування наладчика. Внаслідок цього виробіток зріс на 3%.

Серед прогресивних форм організації праці широко розповсюдилося суміщення робітниками—верстатниками функцій контролерів.

Заслугує на інтерес досвід бригад комуністичної праці слюсарів-складальників дизельно-складального цеху заводу ім. Малишева. У бригадах В. Башкова і Б. Нікуліна висококваліфіковані складальники, що

¹ Матеріали відділу підготовки кадрів заводу «Серп і молот».

² «Резервы производства в действии». «Прапор», Харків, 1966, стор. 18.

мають великий досвід і знання, протягом кількох років здають продукцію з особистими контрольними знаками, економлять на кожному вузлі по 135 хвилин¹.

На утримання численного апарату контролерів і бракувальників витрачається багато коштів, і все ж деякі підприємства випускають недоброякісну продукцію. У даний час широко розгорнувся рух за право для передових робітників здавати продукцію з особистим клеймом, минаючи відділ технічного контролю. Цей рух має велике народногосподарське значення, бо допомагає не тільки скоротити апарат управління, але й є дійовим заслоном проти браку.

Суміщення окремих функцій і професій контролера означає розширення функцій робітників. Окремі економісти дають нечітке тлумачення цього розширення, обмежуючи його рамками виконання робітником однієї чи кількох функцій інших спеціальностей.

Розширення трудових функцій спостерігається і при суміщенні робітником окремих функцій іншої професії і при поєднанні суміжних професій. Ця точка зору відбита в роботах Х. Г. Гуляняна і Г. А. Татаряна, а також А. Вейнберга².

Розширення трудових функцій виробничників шляхом поєднання основної роботи з виконанням функцій контролерів є важливим засобом поліпшення якості продукції і підвищення продуктивності праці. Воно має не тільки економічне, але й соціальне значення. Це проявляється в удосконаленні відносин взаємодопомоги між працівниками, у створенні передумов для органічного поєднання розумової і фізичної праці, в підвищенні професіональної обмеженості верстатників.

Суміщення професій потребує розв'язання ряду питань оплати праці нормування. Так, суміщення професій вимагає додаткових зусиль при освоєнні нової спеціальності. Однак діючі матеріальні стимули недостатньо заохочують робітників до цього.

Відповідно до тарифних умов при суміщенні професій кваліфікаційний розряд і професія встановлюються за більш складною з виконаних робіт. Матеріальне стимулювання обмежується рамками погодинної оплати та деякими іншими видами доплат (за наднормові роботи, часи простою та ін). При відрядній зарплаті суміщення професій взагалі матеріально не стимулюється.

Недоліком є те, що суміщення робіт однакового кваліфікаційного розряду також не заохочується. В ряді випадків, наприклад, можливо сполучити професії стругальників і розточувальників, різальників і штампувальників, слюсарів і електриків, газозварників і електрозварників. Оскільки ж кваліфікаційні розряди виконуваних робіт звичайно однакові, то робітники в такому суміщенні не заінтересовані.

Іноді буває доцільно поєднати професії більш і менш кваліфіковані. Але в такому випадку в робітника заробіток взагалі знижується.

Можна погодитися з точкою зору А. Вейнберга, що формою матеріального стимулювання суміщення професій було б встановлення більш високих розрядів, коли робота по сумісній професії тарифікується одним і тим же або навіть нижчим розрядом³.

¹ «Резервы производства в действие». «Прапор», Харків, 1966, стор. 21.

² Х. Гулянян, Г. Татарян. Технический прогресс и организация труда. М., 1964, стор. 132; А. Вейнберг. Научная организация труда и совмещение профессий.—«Социалистический труд», 1964, № 10, стор. 37.

³ А. М. Вейнберг. Влияние технического прогресса на характер труда. М., 1964, стор. 135.

В міру автоматизації виробничих процесів необхідність суміщення професій у багатоверстатному і багатоагрегатному обслуговуванні стає все більш актуальною.

Суміщення професій можливе не тільки у основних, але й у допоміжних робітників (наприклад, функції шорника і мастильника, мастильника і слюсаря по ремонту обладнання). Це допомагає ущільнити робочий час допоміжних робітників, а також частково довантажити основних, передавши їм ряд функцій. Таке суміщення дозволяє зменшити кількість допоміжних робітників, знизити втрати робочого часу.

Освоєння робітниками других, третіх професій має стати одним із головних елементів підготовки і перепідготовки кадрів. У нашій країні широко здійснюється підготовка кадрів з нових професій (див. табл.)

Підготовка робітників і службовців на підприємствах, установах і організаціях¹

Показники	Р о к и				
	1950	1958	1960	1964	1965
СРСР. Кількість робітників і службовців, що оволоділи новими професіями і спеціальностями, тис. чол.	2626	2761	2972	3553	3717
В тому числі робітників	2326	2605	2807	3332	3407
УРСР. Кількість робітників і службовців, що навчилися новим професіям, тис. чол.	—	91	129	213	218

Отже, розширення виробничого профілю робітників на базі освоєння і суміщення професій за умов механізації та автоматизації виробничих процесів є одним з найважливіших завдань удосконалення організації праці. Чим успішніше воно розв'язуватиметься, тим швидше культурно-технічний рівень робітників піднімається до рівня інженерних працівників.

¹ «Народное хозяйство СССР в 1965 г.». М., 1966, стор. 586; «Народное хозяйство УРСР в 1965 році». К., 1966.

мак
цію
по 1

вирі
добі
для
наю
дар
але

рені
цьог
нієї

бітн
прос
рян.

осно
полі
має
удос
ні п
підє

ці в
при
дост

ний
робі
лати
прос
тері

розр
спол
шта
нікі
одна

Але

ріал
висо
ним

труда
проф

1964,

З М І С Т

З. О. Черваньова. Ф. Енгельс про можливість революції в Росії (80—90-і роки XIX ст.).	3
З. О. Черваньова. Ф. Енгельс про суть і державну форму диктатури пролетаріату (80—90-і роки XIX ст.).	10
А. М. Перепелиця. Про провідну роль робітничого класу в системі соціалістичного контролю в СРСР	18
Л. П. Пилипенко. Підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу в умовах переходу від соціалізму до комунізму	24
М. І. Сазонов. Сучасний етап комуністичного будівництва і колгоспне селянство	30
В. М. Токмаков. Про деякі тенденції в розвитку соціальної структури колгоспного селянства	41
В. І. Чигринов. Розвиток міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків—одна із умов утворення аграрно-промислових об'єднань	49
Б. Т. Личко. Колгоспна демократія—основа управління колгоспами	55
В. І. Астахова. В. І. Ленін про шляхи формування соціалістичної інтелігенції	62
В. М. Чугуєнко. До питання про суть і зміст соціальних відмінностей між робітниками фізичної і розумової праці	77
В. К. Шумаков. ЦКК-РСІ УРСР в боротьбі за удосконалення апарату державного управління республіки в перші роки індустріалізації (1926—1929 рр.).	83
М. М. Копаниця, Ю. Ф. Яшинов. Деякі питання національних відносин і сучасне християнство	87
Л. М. Чегринєць. До питання про наукову організацію праці в колгоспах	93
П. Є. Горелов. Про факти зростання продуктивності праці	98
Є. В. Демічева. Взаємозв'язок технічного прогресу і організації праці на підприємстві (на прикладі суміщення професій)	103

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия научного коммунизма

Выпуск 3

(На украинском языке)

Редактор З. Г. Савіних

Техредактор Г. П. Александрова

Коректори Є. Т. Поступай, О. П. Гужва

Здано до набору 10/IX 1968 р. Підписано до друку 4/IV 1969 р. БЦ 50119.
Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 6,75 фіз. друк. арк., 9,5 умовн. друк. арк., 9 уч.-вид. арк.
Зам. 2760. Тираж 500. Ціна 54 коп.

Харківська друкарня № 16 Обласного управління по пресі.
Харків, Університетська, 16.

3
10
18
24
30
41
49
55
62
77
83
87
93
98
103

apk.

33